

סוגיא י"ד - מדור הטקסט ע"פ כ"ה (ר"ה ל"ב ע"א למטה - ע"ג)

(1) אין סוכיין זכרון מלכות ושוטר שלפועננות

זכרון ויזכר כי בשר המה

מלכות הי אני נאם ה' צבאות אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלך עליכם
ואעג ו-אמר רב נחמן כלכי האיי ריחמא (לידחח) [לידחח] <1 הקבה עלן > וילפוקונון

(5) כינון זברחמא נח לאו אורח ארא למימריה

שוטר מקעו שופר בגבעה מצוצרה ברמה' הריעו (בינו) [ביח] אור אחריז בנימין

אבל אם בא לחזקין זכרון ומלכות ושוטר שלפועננות העולם מזכיר

זכרון' זכור ה' לכני אדום את יום ירושלים

מלכות' ה' מלך ירגזו עמי

(10) שופר' וה' אלהים בשופר יתקע וחלון³ בסערות חיסון ה' צבא יגו עליהם:

אין מזכירין זכרון יחיד אפלו לסובה

כגון זכרה לי אלהי לסובה' וכגון זכרני ה' ברצון עמיד ופקודיני בישועתי:

פקודות הרי הן כזכרונות כגון זה' פקד את שרה' וכגון פקד פקודתי אחכ' דברי ר' יוסי

ר' יהודה אומר פקודות אינן כזכרונות

(15) ולרבי [יוסי]⁴ נהי נמי זפקודנות (אינן) [הרי הן]⁴ כזכרונות

וה' פקד את שרה פקדון יחיד הוא

כיון דקאמי מינה רביים כרביים זמיא:

שאן שעריים ראשינם וכר' שאן שעריים ראשינם ושאר פתחי עולמי

ראשונה שתי' שניה שלוש' דברג' ה' יוסי

(20) ר' יהודה אומר ראשונה אחת' שנייה שתיים

זמרו לאלהיני זמרו' זמרו למלכנינו זמרו' [כי מלך על כל הארץ אלהים זמרו משכיל]⁵

שתיים דברי ר' יוסי' ר' יהודה אומר אחת'

ושוין במלך אלהים על גוים' אלהים [ישב על כסא קדשו]⁵ שהוא אחת'

ת אלה. פרס ברוג שגם "המנוגא" וגם "הונא" טופיעים בהרבה נוסחים, ובין השאר

סחים בבליים, אין מנוס מלומר ששתי הגרסאות עתיקות הן ונובעות משיבוט בבל²⁷.

א כל זה לגבי האמת המסקנאלית כי לעתים יש שתי גרסאות נכונות, כל אחת בהתאם

זרדת שעל פיה נוצרה, וכל אחת היא אמיתית - אמת של הטקסט, אעפ"י שהאמת

הלכת המיסודית היא רק אחת²⁸. כאן נראה שיש להעדיף את הגירסא "רב הונא".

ס שני חכמים אלה חיו בדור השני של אסוראי ובל אכל לא מצינו שום מימרא של

אל בבבלי שנמסרה ע"י רב והנוגא²⁹. נצו שני מצינו שתי מימרות של שמואל

ויפרס הזה - "הלכה כרבי פלוגי" - שנמסרו ע"י רב הונא³⁰. הרי אומר שמימרא זאת

שמאל באמת נמסרה ע"י רב הונא.

על תופעה זאת בנוסחי ב"ם ראה פרידמן, לאילן, עמ' 138-139 אולם בפרק השוכר
זאומנין זאת תופעה שכיתה יחסית ואילו אצלו זאת תופעה נדירה למדי. ראוי
סיף ששה"ג כאן מאשרים את הצעתו של הילדסהיימר במבוא לה"א ופ' ירושלים, חלק
תשל"ב, עמ' ט"ו-י"ז. הוא טוען שיש שני ענפים של ה"א: דפ' ברלין/ירושלים
ר' 304/דפ' ויצאה ואמנם זאת החלוקה שמצאנו כאן ובעוד כמה מקומות.

מג"ש ליברמן, מוסיף, חלק ד', עמ' ט"ו. והשוה דבריו בקריית ספר י"ב (תרי"ה).
57; קריית ספר י"ד (תרי"ז), עמ' 324 ואילן; ונספרו ירושים וירונות, עמ' 33.
ה' 77 [ועל שיטת ליברמן ראה א. ש. רוזנטל, "המורה", פארא, כרך 31 (1963)].
; עב"י. עמ' ס"ב-ס"ג: מיליקובסקי. מוד עולם. עמ' 128-131; זה. ז'
; ימורבסקי, לזכרו של שאול ליברמן, ירושלים, חש"ד, עמ' 44-45. ולפני ליברמן
; היאודור בבדאשית רבה, עמ' 60 בהערות לשורה 9. ובקובות ליברמן ראה: יחזקאל
; זטר, מליים ומולדותיה, ירושלים, חש"א, עמ' 80-81, 90-91; לשוננו ל"א
; כ"ז), עמ' 281-282; דוברכי, א', עמ' 26-27. דניאל שפרוב, ירוניה ולסיני
; דות חמנאים והאמוראים: קובץ מחקרים, ירושלים, חש"ב, חלק עברי, עמ' י"ט-כ.
; יק אנגלי, עמ' 22-30; ונחריב"ץ נ"ג (חש"ד). עמ' 473-475 והערה 15 במיוחד.
; ס מורשת (לעיל, הערה 21), עמ' 194 והערה 52.

ד דוגמאן של תופעה זאת ראה לעיל בסוגיא י"א, מדור הנוסח והלשון, שורה 31
לן בסוגיא י"ד, מדור הנוסח והלשון, שורה 7.

באוצר השמות לחלמוד בבלי, כרך ב', עמ' 421 אין שום מקרה של "אמר רב
ונא אמר שמואל".

סוכה ל"ב ע"ב (אולם בוק"ס שם, אות ו' יש גירסא "יהודה") וקדושינו ר' ע"ב
מייים) לפי אוצר השמות לחלמוד בבלי, כרך א', עמ' 387 ולפי אלבק, מבוא
מדורים, עמ' 195.

שורה 9 ה' מלך ירגזון עמים'

א) ירגזון: ג'1, 22ג, ה, מב, ש, 52 ס, ל, א, מ - ה"פ: ה"ג ד"י, ד"ב, 62ג; רי"ף (שבטת נוסחים), רמב"ם; רשב"ץ; מכירי לזכריה; 22 מאורחות, עיטור, מאירי, א"ח, כל בו; רא"ש; שבה"ק 273, רי"ד, ריא"ז

ב) ירגזון: ב, 53 ו - ה"פ 6ג; ה"ג ד"ו וכי"ן; רי"ף כ"א; גיאת

ג) [.....]: - ה"פ 92ג

ד) חסר - טור, 21 ירוחם; מכירי להילי"ם; 24 ראב"ה 223 54

היער (בין) [בית] אור אחריד בנימין'

ה - המסורה: ה"פ, 49 רי"ף כ"ב

ז: ג'1, 22ג, מב, ד, ס, ל, א, מ - ה"פ (שאר הנוסחים), ה"ג; ר"ח,

רי"ף (שבטת נוסחים), רמב"ם, פיה"מ; גיאת, טור, ירוחם; מכירי לזכריה, 22

מכירי להושע; 25 מאורחות, עיטור, מאירי א, א"ח, כל בו; ראב"ה 223,

רא"ש; שבה"ק 273, רי"ד, ריא"ז

בל אם בא להזכיר...מזכיר

ר/מזכיר: ג'1, ת, מב, א, מ - ה"פ, 6ג, 92ג; ה"ג + 62ג; ר"ח %; גיאת, רשב"ץ; מכירי לזכריה, 22 תהילי"ם 24 והושע; 25, ראב"ה 223, סח"א רי"ח; ריא"ז

ר/מזכיר: ו - רי"ף; 51 טור; 21 מאורחות, עיטור כ"ב וד"ר

אומד: ד - רא"ש

אומ': ל - רי"ד

ר/אומ': מ - מזכיר: 22ג

מזכיר: ז' - עיטור כ"א

ז' / - שבה"ק 273

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

52. כתוב "ירגזון" ומישהו כתב "ין" בין השיטין. גם בודפ' ויניציאה ב' הוויכח כתוב "ירגזון".

53. וכך בודפ' יושטניזאן, במיליאה, קושטאניזאן, קב. קראקא ג', לובלין ג', ואמסטרדם.

54. בטרר ונמכירי כל הפסוק חסד; אצל רבינו ירוחם ונראב"ה הפסוק מרוב בקיצור.

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

ז' / - עיטור כ"א

שורה 50] והלוד

א) והלוד: ה

כ) והלוד: ג'ו. מב, ד, ט, ל, א, ר, מ - המסורה: ה"פ, ג: רמב"ם; גיאת, טור, רשב"א; מאורות, עיטור כ"א וד"ר, מאירי; רי"ד

והל': - ר"ח

ג) [...]: 22ג

ד) מסר 58א: - ה"פ 92ג + ה"ג: 62ג; רי"ף, טור, 21 עיטור כ"ב, ירוחם, מכירי לזכריה 22 ולחזקיה 24, א"ח, כל בר; ראב"ה, רא"ש; שבה"ל, רי"ד

שורה 50] תימן ה' צבא יגו עליהם: 59

א) יתקע וג':

- ה"ג 62ג

תימן: א, ו

- ר"ח, רמב"ם; מאירי; רי"ד

ב) תימן ה' צבא יגו עליהם: ה

תימן ה' צבאות יגו עליהם ואכלו וכבשו אבני קלע ושחו המו כמו יין ומלאו

כמזיק בזויהם 60 מובח: טב

תימן ה' צבאות יגו עליהם: ט

יתקע ה' צבאות יגו עליהם: - ה"ג ר"י

558. כלומר, הציטוט נגמר לפני חיבה זאת.

59. שה"ג מטוויגים לפי מלות הקישור בין פסוק י"ד וט"ו.

60. במקרא: כוויח.

שורה 9] ה' מלך ירגזו עמי

א) עמים: ה, ט - רי"ף כ"ג, כ"ה; רמב"ם; מכירי לזכריה 22; מאורות, מאירי, א"ח, כל בר; ראב"ה 223; שבה"ל 273, ריאז א

ב) מלכיות ה' מלך עולם ועוד: 55

מלכיות כגון ה' מלך עולם ועוד: מכירי לחזקיה 24

וכגון ה' מלך וגומר: - ירוחם 56

ג) עמים ה' מלך לעו' ועוד: 22ג

עמים ה' מלך לעולם ועוד: - ה"ג כ"ד

ד) עמים וכגון ה' מלך עולם ועוד: מב, ד - ה"ג ד"ב; עיטור כ"ב וד"ד; רשב"א

עמים וכגון ה' מלך לעולם ועוד: - עיטור כ"א

עמים וגו' וכגון ה' מלך עולם ועוד: - ה"ג ד"י

עמים ישב כרוכים הנוט הארץ וכגון ה' מלך עולם ועוד: - ה"פ

ה) עמיה וגו' א"נ ה' מלך עולם ועוד: - רי"ף כ"ח

עמים אי נמי ה' מלך עולם ועוד: - רי"ף כ"א וד"ד; רא"ש

עמים וגו' אי נמי ה' מלך עולם ועוד: - רי"ף כ"א

עמים וגו' אי נמי ה' מלך לעו' ועוד: ל

עמים אינמי ה' מלך עולם ועוד: ו

עמים אינמי ה' מלך לעולם ועוד: - רי"ף כ"א

עמים אינמי ה' מלך עולם ועוד: ג'ו, א, ט - רי"ף כ"ב; גיאת; רי"ד

ו) [מ]ים וגו' וכגון ה' מלך גאות לבש 57 וגו': - ה"פ 92ג

ז) עמים וכגון ה' מלך גאות לבש 57 ה' מלך עולם ועוד: - ה"פ 6ג; ה"ג ר"ו

ח) (שורות 8-9) כגון וה' אלהים אמר וגו' 58 כגון ה' מלך ירגזו עמים וגו' זכרון

כגון זכור ה' לבני אדום מלכות כגון ה' מלך עולם ועוד וגו': - ה"ג 62ג

55. כלומר בנוסחים אלה תהילים י: ט"ז בא במקום תהילים צ"א: "א".

56. והמשך הוא "אבדו גוים מארצו" ויחכו אס כו שרביבנן ירוחם גוס גירסא ג', ד"א ה' אבל נראה יותר שה"ג ו"גומר" ממלא את מקומו של "עולם ועוד" בלבד.

57. תהילים צ"א: "א".

58. ירמיהו י"ז: "א".

נוסחי תפילת שופרות המקבילים לשורה 10[62

א) עליהם: רע"ג קט"ד כיי"ג
עליכם: "ויש מוחין" המובא בא"ח ק"ע"ג = כל בו כ"ט ע"ג

ב) עליהם וגו': ס"ד 84
עלינו# וגו': מחז"ו 63371

ג) עליהם כו יגו עלינו: רע"ג קט"ד כיי"ג 64
ד) עליהם כו חגו על עמד בשלומד: רט"ג רכ"ה, רמב"ם, פ"ט, ס"ג, 67 תימ"ג

ה) עליהם כו חגו על עמד ישראל בשלומד: אשכנז, 69 כ"י אוקטובר 70, 103
עליהם כו חגו על עמד ישראל בשלומד: כ"י אוקטובר 71, 102

ו) עלינו# כו חגו עלינו ועל ישראל בשלומד: אנגליה 72
עליהם כו חגו עלינו ועל עמד ישראל בשלומד: פרובנס 73

ז) עליכם# כו וגו': י' יהודה ב"ר יקר 74
ח) עליהם ה' צבאות יגו עליכם ה' צבאות יגו עלינו: רע"ג קט"ד כיי"ג, 75 אבודרהם
רע"ג, ספר 76

ט) עליהם ה' צבאות יגו עלינו ועל כל עמו ישראל בשלומד: רומניא כיי"ו 77, 320
י) עליהם ה' צבאות יגו עלינו כו חגו על עמד ישראל בשלומד: רומניא 77

יא) עליהם ה' צבאות יגו עליכם ה' צבאות יגו עלינו ועל כל עמו ישראל בשלומד:
רומניא 78

יב) עליהם ה' צבוא' יגו עליכם ה' צבאות יגו עלינו ועל עמו ישראל ברחמים: רשב"ץ
י"א ע"ב

61. ויש אולי עוד שלשה ראשונים שגוסי "זכמיצ במריה" וכדומה בגמרא - עיין הישב
בפירוש התפלות והבוכות לר' יהודה ב"ר יקר, עמ' ק"ב: אבודרהם השלם, עמ' רע"ד;
וסדור ראב"ן, עמ' ר"ח.

62. טבלת זאת אינה מתיימרת להזיח שלימה. יש רק נסיון לחת קשת רחבה של ש"ג
מנוסחי התפילה.

63. לפי גולדשטדט, סדר רע"ג, עמ' 30 כ"י זה נכתב באיטליה ב-1506 ומייצג מנהג
תפילה "מזרחי" במזרח.

(הימן וכח' ה' צבאות יגו עליהם: ל

הימן וכח' ה' צבאות יגו עליהם: ד

יחקה וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וכח' ה' צבאות יגו עליכם#:

יחקה וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

יחקה וגו' וכח' ה' צבאות יגו עליהם:

שורה 21] בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי[88

- (א) חסר: ח
- (ב) בני מלך על כל הארץ אלהים:
 - גיאת
 - המטורה
 - תוספתא כ"י"א
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: א
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: א
- בני מלך על כל הארץ _____ זמרו משבילי: ס
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו [ל...].: ג
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: ו
- בני מלך על כל הארץ אלהים זמרו משבילי: מ, ד, ל, מ
- תוספתא כ"י"א, ד"ר: עזרא; חייבור 379
- [...]שבילי: 89 22 ג

שורה 23] על גוים

- (א) על גוים: ג, ה, מ, ט, א - המטורה; יל: עזרא; חייבור 379; רש"י כי"ס ור"פ 90
- (ב) על כל גוים: ג, 22, ל, ו, מ
- שורה 23] ישב על כסא קדשו
- (א) חסר: ח
- (ב) ישב על כסא קד[...].: ג, 22
- ישב על כסא קד[...].: ג, 1
- ישב על כס' קודש': ל
- ישב על כסא קדשו: מ, ט, א, ו, מ - עזרא; חייבור 379

88. לא רשמתי ש"ג של החיבה "אלהים".

89. אבל החמשד הווא: שוים וכו'. ז"א ששורה 22 חסידה לגמרי?

90. שהם ענף אחד. בשאר נוסחי רש"י מליים אלה אינו כלולות בד"ה.

ורה 18] ושאו פתחי עולם

- (ושאוי: ג, ה, מ, ט, ל, א, ו, מ - המטורה; תוספתא כ"י"א, כ"ל; יל: ר"ש
- עזרא⁸⁵
- תוספתא כ"י"א, ד"ר; גיאת; חייבור 379
- 86: חסר: {
- 22 ג: והנישא: {
- ורה 21] זמרו לאלהיננו זמרו
- (אלהים: מ, א
- אלים: ג, ו, ס
- אלדים: ל
- (לאלהים: מ
- לאליקים: ו
- לאלהינו: מ
- לאלקינו: ד
- [...] : ג, 22
- (חסר: {
- תוספתא כ"י"ל 87

ו. ובגלילין, כנראה ביד אחרת: רביס.

ז. אין הקריאה וודאית. כתוב כנראה "והנישא" כשהאחריות "הנ" מתקנות ע"י קרויים.

ח. בנוסחים אלה הפסקו קודם קוצרו בצורות שונות.

ט. כל ההלכה חסידה שם.

שורה 27] כגון ה' אלהיו עמו וחזקתו שלד ב']

(א) נו: ת, מב, ד, ט, ל, א, ו - גיאת, טור, 21 ר"ן על הרי"ף, רשב"ץ:

עיטור, מאיר, א"ח; רא"ש; ריא"ז

- ירוחם

עמו וגו':

ב) כו במצרות וקול שופר: 92 ג

כו במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': - ר"ח

כו וכגון במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': - חזבנר 379

כו אינמי במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': מ

כו >אינמי כגון במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': < ל*

ג) כגון במצרות: 93 ג

כגון במצרות וקול שופר וגו': - חוספתא כ"ו וד"ר

כגון במצרות וקול שופר הרי"ע לפני המלך ה': - חוספתא כ"א וכ"ל

שורה 30] [חזקתו שאין עמה ולא כלום]

(א) חזקתו: ג, ט, מב, ד, ט, ל, א, ו, מ - חוספתא: 94 רמב"ן, רשב"א(2), ר"ן,

ר"ן על הרי"ף, אהל 43, רשב"ץ: מאיר, חזבנר 380; רא"ש

- גיאת, ירוחם

וחזקתו:

ב) שופר: ג 22, ל

ג) חז"ל: ח

92. חזקתו צ"ח: ו.

93. כלומר בנתיים אלה הפסוק "במצרות" בא במקום הפסוק "ה' אלהיו עמו וכ"ו".

94. אבל שם הברייתא שונה כ"ו וד"ר: חזקתו שאין עמה זכרון, כ"א וכ"ל: חזקתו שאין עמה שופר.

[25] אומרת עם זכרונות' אומרת עם שופרות

ומרה עם: ח

- עיטור כ"א

אומ' עם: ל

אומרת עם: ג, ט, מב, ד, ט, ל, א, ו - גיאת, ר"ן על הרי"ף

- ריטב"א, ירוחם; חזבנר 379

- ריא"ז

אומרת בשופרות:

- רשב"ץ

אומרת בשופרות:

- עיטור כ"ב

עם

- רי"ש, טור 21%

בשופרות:

- מאיר %

עם: מ

ו: עם: 22 ג

- עיטור ד"ר

וסל: #

[27] מלכות שיש עמה חזקה

ורוע': ו - עיטור כ"ב

חזקתו: ג, ט, מב, ד, ט, ל, א, מ - ר"ח; גיאת, רשב"א, 91 טור, 21% ר"ן, ר"ז על

חזקתו, ירוחם, רשב"ץ: עיטור כ"א וד"ר, מאיר, חזבנר 379, ריא"ז

- ריא"ש

חזקתו:

זר': 22 ג

- חוספתא כ"ו, רד"ר

זופר:

- חוספתא כ"ל

זסד: #

פסוקים אבל בראשית זכריו חסד הפוך: "חזקתו שיש עמה מלכות" ופרופ' זרובבלי מציע בהערה 120 שהוא נמשך אחר חסד בפסוק. בשו"ת של ח"א, סימן ה' רשב"א מצטט את המשפט בפרפזה: "חזקתו שיש ב' מלכות ויש בו שופרות".

שורה ו1] אין מזכיריך זכרון... שלפוערענוח
 יש רגליים לדבן שחנא זיין חולק על ר' טרפון. מנייך שנינו בירושלמי סוטה ג'י',
 י"ח ע"ד (ומרבא בחמי' לסוטה כ' ע"ב ד"ה הא מני): "מנחת זכרון שזכת עור
 (במדבר ה"ט:יז)] הני ר' טרפון אומר: כל הזכרונות שנאמר בחורה לשונה זוזי מזו
 שהיא של פורענות..."

כלומר, לדעת ר' טרפון הפסוק "שזכת עור" הוא הזכרון היחיד של פורענות בחורה.
 על כד מקשה בעל שיידי קרבן (שם; ז"ה כל הזכרונות): "רקשה הא כתיב 'ויזכור כי
 בשר הטה וגי'" (מהליים ט"ח:ל"ט) יזכר עור אבוחיו וגי"י (מהליים ק"ט:י"ד) וי"ל
 דר"ט לא קאמר אלא זכרונות שבמורת משה ולא שבנביאים וכמובי"ט. אולם קשה לקבל את
 התירוץ הזה. אמנם, לית מאן דפליג ש"חורה" משמשת בספרות חז"ל הן במובן של חורה
 משה והן במובן של כל כתיבי הקודש.¹ בוס, בדיבורים הזומים לדברי ר' טרפון "חורה"
 מתכוונת דוקא לכל כתיבי הקודש.² לכן יטי ששנה זו לא שנה זו". כלומר, ר' טרפון לא
 שנה את משנתנו כי הוא סבר שיש זכרון אחד של פורענות בכל החניך ולשיטתו אין שום
 צורך בהלכה זידי.

שורות 2-3, 6] זכרון... אחיד בניתי'
 פסוקים אלה טופקו ככל הנראה ע"י עורכי הבבלי ויש שלש הורחות לכד:
 א) הם חסרים בחוספתא.

ב) גם בירושלמי יש שלש דוגמאות של פסוקי פורענות בטחם אבל שנים מהם שונים.

1. בלא, סבא, עמ' 16-17, 20 ואילך; בכר, ערכי מדרש תנאים, עמ' 134; שכטר,
 תיאולוגיה, פרק 8 ועמ' 118 במיוחד; א. א. אורבך, "הלכה ונבואה", חרביי י"ח
 (חש"ז), עמ' 17, הערות 151-152; אורבך, חז"ל, עמ' 255 והערה 7; ליימן, כתיבי
 הקודש, עמ' 57 ועמ' 166, הערה 274.
 2. ראה הט"מ במאמר הני"ל של אורבך, הערה 151.

סוגיא י"ד - מדור הפירוש
מבנה הסוגיא ומרכיביה

הנראה במקופת האורזאים סוגיא זאת הימה מורכבת מסיורה של ברייתו המקורית
 הן כללי למשנתנו. החלקים האחרים נחטפו ע"י בעלי התלמוד. הפסוקים בשורה
 6-10 טופקו כנראה על ידם כי הם חסרים בחוספתא ואילו בירושלמי יש שלשה פסוקים
 1-6 ושנים מהם שונים. שורות 4-5 נוספו בלי ספק ע"י בעלי התלמוד: בשורה 4
 אר מימרא של רב נחמן מתנהדרין ק"ה ע"א. שם הוא החייתו ישירה לפסוק מיוחדאל
 כי ואילו פה זכרין מרבאים בחור קושיא. בשורה 5 הם סיפקו תירוץ בארמית.
 ה 7 היא ברייתא שמרפיעה בשינויים בחוספתא אבל הדוגמאות בשורות 8-10 טופקו
 אה ע"י סתם התלמוד כי הן חסרות בחוספתא ויש בהן הרבה ש"ג. שורות 11-12 חסרות
 ספתא ובירושלמי אבל סגנון מעיז עליהן שמדובר בברייתא. ברם, כפי שנואה, יש
 מה חיצוניות שזאת ברייתא בכלית. שורות 13-14 מופיעות בשינויים בחוספתא, שורות
 17 יצאו מידי סתם התלמוד כפי שמוכח מהסגנון, הלשון הארמית, והמספר הגדול של
 י. יתר על כן, שאילת הסתם דחוקה כי היא סניחה שר' יוסי הכיר את הברייתא
 ירות 11-12, הנחה שאין לה סימכין. שורות 18-32 כוללות סידרה של ברייתות
 ופיעות במליאן בחוספתא כאן ובחלקן בירושלמי עם שינויים גדולים הן מבחינת הסדר
 ו מבחינת החוכו.

מתנגד ל"פקדוננות" משום סיבה הקשורה למילה גופה אלא כחלק מגישתו הכללית לדרוש פטורים כחונטס.⁹

שורות 15-17] ולרבי [יוסי]... כרבים זמאי:

על קטע זה מעיד ר' שנתני בורנשטיין (הערה קל"ה): "כל זה מאמר המוסגר כמבואר למעייני" או, במינוח שלנו, זאת חוספת סתמית לברייתא המסורה. כך ברור מהסוגנו, מהתערובת של עברית וארמית, ומריבוי שה"ג. יתירה מזאת, השאילה גופה וחוקה. הרי הוכחנו לעיל שהברייתא "אין מזכירין זכרון יחיד" מקורה בבבלי אס כן יש להניח שר' יוסי לא הכיר ור' אין הוא חייב לפסוק על פיה.

שורות 18-20] שאו שערים ראשיכם וכו'...¹⁰

א) שנים מגדולי החכמים כבר פירשו את שיטת ר' יהודה. רש"י (ד"ה רבי יהודה) הטביר את הזכר בקיצור: "תני הוא זה מלך הכבוד לאו ממנינא". כלומר ר' יהודה לא מונה את הביטוי הזה בשני הקטעים (פס' ז"ה ופסוק ט"י). וכל כך למה? הרמב"ם פירש את הענין בחידושו לחלמוד:¹⁰

"ראשונה שהים פני מלכות ראשונה עולה לשהי מלכיות ויבא מלך הכבוד, מי הוא? זה מלך הכבוד". שניה שלש: "ויבא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך הכבוד, ה' צבאות הוא מלך הכבוד". ר' יהודה אומר [ראשונה אחת]¹² שניה שהים, ר' יהודה אינו חושב מ"י זה מלך הכבוד מפני שהוא כשאל זאינו משנת¹³.

9. ראה פרטים נוספים להלן בסוגיא ט"ז, סוף מזוז הפירוש, בפנים ע"י הערה 107 והוספות בהערה 108. כדאי להוסיף שאלבוגו, החפילה, עמ' 108 מסיק מריבוי המתקנות האלה בין ר' יוסי ור' יהודה "שוק אותה שעה נמגבשה ממכונתה של תפילה זו [של ר'ה]". זאת הנחה סבירה.

10. תירוצי הרמב"ם לחלמוד, מהו זק"ש, ירושלים, תשכ"ג, עמ' צ"ח. דברי הרמב"ם גם הובאו כמעט מילה במילה בפירושו של רבינו אברהם מן הזר לר"ה, מהו בלוי, עמ' רמ"ד. ואמנם, בלוי מטביר במבוא לספרו, עמ' ט' ש"רבינו מביא הרבה הנאות מפירושו של הרמב"ם לר"ה.

11. זה לא דוקא ט"ס. גירסת זאת נמצאת גם בכ"מ, רבינו עזרא, ור"א ז"ל.

12. כך נראה לי להגיה כי עד כאן הרמב"ם ציטט מהברייתא בצורה מליאה. מאידך, בפירושו של ר' אברהם מן הזר כמוכ רק "ורבי יהודה אומר וכו'".

13. לפירוש דומה אבל לא זהה ראה חייבנר המסורה של המאירי, עמ' 379. לפירוש שונה לגמרי שאינו מחקבל על הדעת ראה המאירי בבית הבחירה עמ' 109 ד"ה מי הוא זה וד"ה שני מלכות. ואמנם בחייבנר המסורה המאירי מעיד במפורש שהוא חזר בו מדעתו.

לדעת המהרש"א בהידושי האגדות (ד"ה ר' יוסי אומר) יש הבדל לשוני בין פקדונות ברייתא. פקידה פירושה דבר שנזכר לזמן מצוב ומוגבל כגון "ויביום פקדי ופקדתי יהם חשאתם" (שמות ל"ב:ל"ד) או "ומה תעשו ליום פקודתה" (ישעיהו י"ג:ו) ואילו ירה תמיד מתחמת לדבר שייזכר לנצח בלי שייקבע לו זמן כגון "ירח זכרי לדרור" (שמות ג'ט"ו) או "ליזכרון לפני ה' תמיד" (שמות כ"ח:כ"ט).

ר' יעקב עטלינגר (בערוך לנר ד"ה אינו כזכרונות) חולק על המהרש"א ומביא וקיים המנוגדים לביאורים הל"ל. כחלוקה הוא מציג שפקדון הוא "עיון בעלמא" מצד ב"ה בבעיה מסוימת של ברייתא וכמוצאה מתעיון=הפקידה ה' פועל ועושה את גזר נר יולכו גבי שרה כתיב אתר "ירח פקד את שרה" - "וישע ה' לשרה כאשר דיבר".

לעומתם ר' שמעון ווינינגר⁶ סבור כי ר' יהודה התנגד לאמירת פקדונות במוסף וס"ש הפעל "פקד" מונא בכתיב הקודש בכמה מובנים שונים: זכירתה... מנין ומספר... דר וחסרון... ציוני ופקידות... לשון פקדון... כלומר, ר' יהודה חש להשתמש על זה כי לעתים הוא נמצא בת"ד במונחים אחרים חוץ מ"זכירה".

כרם נראה לי שהתנגדותו נובעת מגישה כללית. עיון בברייתות כאן, בירושלמי, חוספתא חלמודו שר' יהודה החיר רק פסוקים הבוללים את המילה "מלך", "זכר", או ופר" וחז לא. לכן לדעתו "הרועה" אינה עולה לשם שופרות (להלן שורות 24-32).

לוחות" אינו עולה לשם מלכות⁸, ו"פקדונות אינו כזכרונות". ר' יהודה אינו בסוף מאמר "הערות בנידון מלכות וזכרונות", שנה בשנה, תשל"ז, עמ' 210.

וזאת באמת גישה קיצונית אם נחשב בעובדה שבפסוקים העוסקים בר"ה בריקרא כ"א מדבר ל"ט יש רק המילה "הרועה" ואין זכר למילה "שופר" וכן מקשה המהרש"א בסוף ה שבמון, עיי"ש.

בירושלמי ד"ה ד"ז, ג"ט ע"ג, אמנם בירושלמי השמות של ר' יהודה ור' יוסי חלפים בהלכה זאת אבל הגר"ש ליברמן קבע על פי המקבילות שזאת ט"ס - ראה חול"פ, ו' 1056, הערה 57. וכך פירש לפני בעל פה עינים ד"ה זמרון; ר' מאיר יונה תירוטיו לעיסוד, חלק ב', עמ' 206, היורה ל"ג; ז"ו. ור' רבינובקי, שערי תורת א"י, ושלטים, ת"ש, עמ' 280. לעומתם השו"ת היינמן, עיוני תפילה, עמ' 67, הערה 46 אצדק את גירסת הירושלמי. והשוה את החילוף הזה לדין במזוז הנוסח והלשון, הערה

ג) הוונה פרשנים החלבוטו בטגנון הגמרא כאן: "ראשונה שתיים, שניה שליש דברי ר' יוסי, ר' יהודאי אומר: ראשונה אחת, שנייה שתיים" יש כאן שני קשיים:

1) למה דיברו בלשון נקיבה? בתוספתא המקבילה (בי"ג, עמ' 319) משתמשים בלשון זכר: "ר' יוסי אומר אומר כל אחד ואחד בפני עצמו... כאחד" 17 גם בירושלמי משפט זה נאמר בלשון זכר: "הראשון משם שנים והשני משם שלשה וכו'". הרי, בין אם הנושא הוא "פסוק" ובין אם הנושא הוא "שערים" החנא היה צריך לשנות "ראשון" ו"שני" יותר על כן, לא מצינו שום מקרה דומה בקורנוולדנציות. בכל המקרים מקפידים על זכר ונקיבה. נחזור לשאלה זאת בהמשך.

11) למה מתיחסים לפסוקים אלה כשני פסוקים אם יש ארבעה במסורה (ראין ש"ג אצל גינצבורג או BHS)?

1) כל המתרגמים ניסו להתמודד עם בעיה זאת: 18

רודניקונו: "THE FIRST PART CAN BE USED AS TWO OF THE REQUIRED PASSAGES..."
סיימו: "THE FIRST [APOSTROPHE] CONTAINS TWO MENTIONS..."

גולדשמידט: "DER ERSTE [ABSATZ] GILT, WIE R. JOSE SAGT, ALS ZWEI..."
שטיינזולץ: וכן נחלקו לגבי הפסוק "שאו וכו' (חללים כ"ד: וי-ז) והגאון אהרן

"שאו וכו' (שם, טו-י) פסקה ראשונה וכו' שניה וכו'".
רודניקונו, סיימו וגולדשמידט, אם כן, מתיחסים אל "ראשונה" כפסיקה/חלק ראשון ו"שניה" כפסיקה/חלק שני. שטיינזולץ פוסח על שני הטעפיים ומדבר גם על "פסוק" וגם על "פסקה".

16. הראב"ה הנ"ל (לעיל, הערה 14) מעלה את האפשרות ש"הראשונים" = עורכי המחזור השתמכו על דעה ר' יהודה בברייתא המקבילה בהוספתא ולכן השתנו את ארבעת הפסוקים בהחללים כ"ד כאחד. אולם קשה להעלות על הדעה שעורכי המחזור הסתמכו דוקא על התוספתא ודוקא על ר' יהודה במקום ר' יוסי.

17. כמובן הפשט בתוספתא שונה - ראה הראב"ה הנ"ל (לעיל, הערה 14) עמ' 224-223 ותורכ"פ עמ' 1056 - אבל אנו מעוניינים כאן בטגנון.

18. רביך כנראה לא הבין את המשפט. הוא ממרגם: "DIE ERSTEN BEIDEN VERSE GELTEN NUR FÜR EINEN VERS (DA DER LETZTE NUR WIEDERHOLUNG IST), SO NACH R. JOSE, NACH R. JEHUDA SIND ALLE 4 VERSE ALS 2 ZU BETRACHTEN".

חביה יוסף (לטור אר"ח, סימן תקצ"א, ד"ה ומ"ש רבינו שאו שערים) הסיק מחלוקת הזאת של ר' יוסי ור' יהודה ידלאו אטניין קראי קפדינון אלא אמניין הזכרת יירת וזכרונו ושופרות. כלומר, ר' יוסי ור' יהודה אינם מוניים כאן פסוקים של זה אלא את המילה "מלך". אם בפסוק אחד יש המילה "מלך" שלש פעמים הפסוק נחשב יש מלכיות.

וימתו של דבר, קדם לו ר' יצחק מווינא (אור זרוע, חלק ב', סימן רס"ג) בהבנתו הוא כותב: "והשתא אי כר' יוסי עבדינון נימא 'שניה' [= פטי טי-י] ודינו ואי יהודה עבדינון נימא הני מתי [= פטי זי-י] פסוקי ודינו"

ורף, גם הראב"ה, רבו של ר' יצחק מווינא היה מודע לשאלה זאת. הוא פוסק כר' וי וממשיך: "ולפי זה אנו מוסיפין ואין לחוש דהא חנן אין פוחתין מהם' ולא י: אין מוסיפין עליהם" 14 כלומר, אם הלכה כר' יוסי ש"שאו שערים" ראשונה ש ושניה שלש אז "אנו" אומרים חמש מלכיות ב"שאו שערים וכו'" בנוסף על ערוד שני קיים במחובים - כלומר, סך הכל שבע - במקום שלש הדרושות הראב"ה מרחק שאסור ות מעשר מלכיות אבל מותר להוסיף.

כיום, אפשר לומר שמבחינת פשט הלשון הצדק עם החכמים הנ"ל. לדעת ר' יוסי - 'כה כר' יוסי - מהללים כ"ד:י-י. כלכל מטפיקים את הדרושה לומר שלש מלכיות וכו'. אולם מבחינה הטורית אף אחד לא התפק בפסוקים אלה. כפי שדניאל דשמייז כתב: 15 "בכל המנהגים נחשבים פסוקים המנוכרים זה לזה לפסוק אחד: מהללים זי-ה" [יחקעו בחדש' בשופרות], שם כ"ד:י-י [ישאו שערים' במלכיות], שם זי-ה' [החלוליה' בשופרות]. מחוד רגש של הידור מצאה עורכי המחזור לא התפקו ישות המינימליות של המנאים והוסיפו על המספר הדרוש. 16

ראב"ה, חלק ב', עמ' 224. הרשב"ץ אומר דבר דומה בחידושינו, דף י"א עמ' ד' צע ד"ה סדרו, על שאלת ההוספה על עשרה ראה לעיל, סוגיא י"ב, מדור הפירוש, ה' 1. מחזור לימים הנוראים, במבוא לכרך א', עמ' ל', הערה 13.

שורה 24-32] זכרון שיש עמו חרוטה... כל עיקר
 יש כאן שלש מחלוקות בין ר' יוסי ור' יהודה בנוגע לשפוטות. על הראשונה רש"י
 אומר: "איני אומרה אלא עם הזכרונות. חרוטה לאו לשון שפוטות הוא עד ומדבר²⁰ שופר
 בהדיא". רש"י בודאי סבור שזה טלע המחלוקת גם בשתי הבנות האחרונות כי כפי
 שהתבארנו לעיל (בשורה 14), ר' יהודה חושב שמוחר להשתמש רק בפסוקים הבוללים את
 המילה "מלך", "זכר", או "שופר" וכו' לא.

אולם יש כנה אחרונים שהחלטו בשלש בנות אלה בגלל הנפילות המיוחדות. כדברי בעל
 טורי אבו (ד"ה זכרון): "קשה לי הני מלחא פלוגמא דזכרון שיש בו חרוטה, ומלכות
 שיש עמה חרוטה, וחרוטה שאין עמה כלום - למה ליה האז כל עצמן של אלו הוא אי
 קיימי חרוטה במקום שופרות ואי לא, ובהאז נמי סגין²¹ בעל טו"א לא ענה על
 קושיהו אבל אחרים ניסו למצוא חידוש בכל בנא²¹ ובעל יום חרוטה אף יצר כאן
 "צירכותא" חלמודותו

אולם אין צורך לא בקושיא ולא בחידוש. יש כאן נפילות ור' יהודה היה יכול לומר
 בפשטות "חרוטה אינה עולה לשם שופר" אבל כד דרכה של חרוטה. התנאים לא נהגו לומר
 כללים מופשטים בניסוח "נורמאטיבי" אלא פרטים וחלכות ספציפיים בניסוח "קטוראיטי"
 שמהם ניתן להסיק את הכללים.²¹

20. בדפוסים כתוב "דמדכר" אבל בארבעה מה"י ודפ' קראקא ב' כתוב "דמדכר".
 21. המהרש"א ובעל ערוך לנו פירשו אותו זכר ממש אולם משום מה ר' יעקב עטלינגר
 לא ראה את המהרש"א כאן.

21. ראה לדוגמא מגילה ד"א-ב' (וע"פ דברנו כאן יש להשיב על קושייה החוספוח
 והרשב"א במגילה כ"א ע"א ד"ה הפרוח). על חופעה זאת במשנה ראה המבוא של דנבי
 לחרותו האנלי של המשנה, עמ' XCVI ומנחת אלון, המשפט העברי, מהד' ב', ירושלים,
 תשל"ה, עמ' 879-884. ומינוח בפנים לקוח מאלון.

ם המהרש"א ניסח לתוך את הקושיא הזאת:

"בספר תהלים שלפנינו 'ראשונה' הם ב' פסוקים ו'שניה' גם כן ב' פסוקים וקראו
 'ראשונה ושניה' בלשון יחידה וצ"ל ד' שאו שערים וגו' קמא עם הנמשך לו פסוק
 ימי (הוא) זה מלך וגו' קחשיב כחא, וכו' שאו שערים וגו' שניה עם פסוק ימי
 הוא זה מלך וגו' הנמשך לו חשיב נמי כחא".

וזה יש רמז לפתרון זה בשלשה מקודות מימה"ב:
 או"ז סימן רס"ג כתוב: "שינו וגו' שאו וגו' ובהנני חרזי קראי איפלגו בהו ר'
 ור' יהודה וכו'".

אולי זה גם נרמז בשבחה"ק עמ' 274: "הראשון וחשני תנויה כחך חשיבי וכו'".
 בכימ"ב גרסינו: "כח' שאו שערים... וכח' שאו שערים...". אין גירסא כזאת בשום
 ו אחר אבל אולי המעתיק הזה סור שמדובר בשני פסוקים ולכן הוסיף את המילה
 "פעמיים".

אין כאן פתרון של ממש. יש להניח שראשונים אלה לא גרסו שני פסוקים אלא פשוט
לפש את הגמרא בצורה הגיונית ובידומה למתרגמים המודרניים.

וני המסבירים שהבאנו עד כה ניסו לפתור את הבעיה השניה אבל החלמנו (חויז
 ינזליק) מהבעיה הראשונה, הבעיה הלשונית. יש הסבר שילשי שפותר את שתי הבעיות
 זהו הסברו של הרמב"ם שציטטנו לעיל.¹⁹ הוא פירש את הדבר בפשטות: "מלכות
 נה עולה לשתי מלכות וכו'". מצד אחד זה הסבר מבריק לקושי הלשוני: ר' יוסי
 יהודה משתמשים בלשון נקיבה כי הם אינם מדברים לא על "פסוק" ולא על "שאו
 ים" אלא על "מלכות" מצד שני, פירוש זה פותר גם את הבעיה השניה: אם מדברים
 סוקים קשה לדבר כאן על שני פסוקים כי יש ארבעה, אבל אם עוסקים ב"מלכות" זה
 יותר גמיש ו"מלכות" אחת יכולה להיות שני פסוקים וצופים. בספרים, איפוא, יש
 את פירושו של הרמב"ם על כל שאר הפירושים שהבאנו לעיל.

בפנים ע"י הערה 10.

גם שלשה מתורגמים מוזדורניים הבינו את דברי ר' יוסי בצורה דומה.²⁵ לנסוף, ר' שנתן בוררשטיין מודע לפירוש השני אבל אף הוא מעדיף את הפירוש הראשון. הוא כותב:²⁶ "ואומרה עם השופרות" פ"י וגם²⁷ אומרה עם השופרות..."

ב) לעומת חכמים אלה, המאירי פירש שר' יוסי מרשה לומר את הפסוק הנידון אך עם הזכרונות אך עם השופרות ואלו דבריו (בעמ' 109): "זכרון שיש עמו תרועה כגון 'זכרון תרועה מקרא קודש' אומרה עם אי זה מהם שיצאה אך עם זכרונות אך עם שופרות... וכן מלכודת שיש עמו תרועה כגון 'ותרועה מלך בוי' אומרה עם מלכודת אך עם שופרות אי זה שיצאה". וכך תירגם סיימון במרוגומר האנגלי של ר"ה.²⁸

ג) לאמרונה, שטיינזולץ פסח על שני הצעופים²⁹ והביא את שתי האפשרויות בלי להכריע: "ואומרה עם הזכרונות ואומרה עם השופרות" - פעמיים, או באיזה מהם שיצאה".

כיצד יש להכריע? האם ר' יוסי החיר להשתמש באותו פסוק פעמיים גם בזכרונות וגם בשופרות או גם במלכודת וגם בשופרות או האם רק התכוון לתת בחירה - או בזה או בזה? קשה מאד להכריע בדבר כי ר"י משמש במקרא ונמשנה גם במור ור"י החיבור³⁰ וגם במורו של ר"א,³¹ יתר על כן, אי אפשר להיעזר במשפטים דומים בספרות התלמודית כי אין ערוך משפט כזה - "ואומרה עם... ואומרה עם" - לא במדויק ההלכה ולא במשנה ובתוספתא, לא בירושלמי ולא בבבלי. נמצא את ההגיון הפשוט דורש את פירושו של

25. רביץ תירגם בשורה 25: "...SOWOHL BEI SICHRONOT ALS BEI SCHOFROT..." וכך גם בשורה 28. גולדשמיט תירגם בשורה 25: "...SOWOHL MIT DENEN VON DEN ERINNERUNGEN ALS AUCH MIT DENEN VON DER POSAUNE..." ודוקרין תירגם בשורה 25: "...MAY BE USED IN THE ZIKHRONOTH AND THE SHOFROTH..."²⁸ בשורה 28.

- 26. במערה ק"ט, וראה גם הערה קמ"ב.
- 27. התרגשה שלו. אח"כ הוא מזכיר את שיטה המאירי שגביא בהמשך.
- 28. בשורה 25: THE SHOFAR OR WITH THE REMEMBRANCE VERSES OR WITH THE SHOFAR AND WITH THE REMEMBRANCE VERSES...²⁸ וכך גם בשורה 28.
- 29. וכך דרכו בטורגיא זאת! ראה לעיל בפנים, אחרי הערה 18.
- 30. ראה דוגמאות ודיון אצל אפשטיין, מבוא, עמ' 1050-1062.
- 31. ראה דוגמאות ודיון שם, עמ' 1062-1064.

ות' 25, 28] אומרה עם זכרונות אומרה עם שופרות דברי ר' יוסי...
אומרה עם (מלכודת) אומרה עם שופרות דברי ר' יוסי...

הננסותים חוץ מכ"ה כחוב: גאומרה עם/ואומרו עם/גם אבל בכולם יש ר"ה. 21
הראשונים (וגם המתורגמים בני זמננו) החליטו בפירושו של ר"י ז"ל. האם הכוונה תר לומר את הפסוק "שבחור זכרון תרועה מקרא קודש" גם עם הזכרונות וגם עם פרות אך האם מותר לאמר אך עם הזכרונות אך עם השופרות? כדברי בעל שפת אמת ה' אומרה): "לא נהבאר בגמרא אי הפירוש הוא זיכור לכפול הפסוק ולצאת ידי זה ; או אי כעני אומרה עף הזכרונות ואי כעני עם השופרות"²²

הרשב"א בשני מקומות²³ ורביים מחכמי ספרד ופרובנס²⁴ העדיפו את הפירוש הראשון. התנגדו לאמירת הפסוק "ותקעם בתצוצות" (במדבר י"י) בסוף השופרות משרם ;ן בו לא "שופר" ולא "תרועה". כחוליק או כחוספת הציעו לומר שוב את הפסוק "לא יט און בייעקב ולא ראה עמל בישראל... ותרועה מלך בוי" (במדבר כ"ג:א) למרות א נכלל כבר במלכודת. כמיוע הם מסתמכים על ר' יוסי (בשורה 28). והרי לדוגמא ר' הרשב"א בחיזושיני: "אלא אומר 'לא הניט און בייעקב רגור' ואע"פ שאמרו עם וכימות, וכדאמרינו 'מלכות שיש עמו תרועה אומרו עם המלכודת ואומרו עם השופרות' ;לומר, גם עם המלכודת וגם עם השופרות.

ראה שה"ג. על חיבור אטינדיטי (=בל ר"י) במשנה כשהכוונה ל"אר" ראה טינין, מבוא, עמ' 1064.
המתבר מעדיף את הפירוש הראשון כי זאת שיטת הר"ן בשם הרשב"ן כפי שראה ר'.

בתירושין טור ר"ה-ר"ט ובהשוואות חלק א', סימן תפ"א.
הרשב"א בשם "ויש מרז"ל": הריז בתירושין ובפירושיו לר"ה בשם הרשב"ן ש"א (אבל לא מצאנו הצעה בתירושין הרשב"ן הנוספים); הרשב"א בשם הרשב"ן ש"א; האבודות עם ר"ע זאב הרשב"ן; ר' אהרן הכהן מלונגיל באחרות חייט (דף ע"ד, ב) בשם הרשב"א. ואולי המקור לרעיון זה הוא ר' יהודה ב"ר יקר, רבו של רב"ן, בפירוש התפלות והבכרות עם ק"ב: "ואין כאן רביעית לסיים בחורה כי אם שמיא, ותקעם בתצוצות" וזהו חזמה כי אין כאן נזכרת תקיעת שופר והיה לנו צד 'ותרועה מלך בוי' שמועיל למלכודת ולשופרות... כדאמ' בראש השנה". יש עוד זה חכמים העוסקים בתקיעת 'ותקעם בתצוצות' - ראה הערה 32 להלן והיזמון, ר' תפילה, עמ' 67.

סוגיא י"ז - מדור הנוסח והלשו

שורה ז' [אין מזכירין זכרון מלכות ושופר של פורענות

1) כפי שניראה בעליל מתעלה בשה"ג, שורר בלבול גדול בנוגע למלים אלה הן במשנה והן בגמרא, הן לגבי הסדר והן לגבי המספר (לשון יהוד או לשון רבים). לדוגמא, מהוד ארבעים ושנים נוסחתיים הכוללים את הביטוי "זכרון מלכות ושופר" וכדומה יותר מפעם אחת בסוגיא זאת רק ששה שומרם על אותו סדר ומספר בעקביות, ואפילו בתוך הנוסחים האלה חלו גלגולים.¹ יהוד על כן, לא רק שקשה להבחין כאן בענפי נוסח אלא שכמעט בלתי אפשרי הדבר למצוא שני נוסחים זהים ואפילו כשמדובר בכתיב יד של אותו חיבור כגון הלכות פטוקות או גדולות

ואמנם מימי ר' שלזה העדני ועד היום קמו חכמים שניסו להתמודד עם הגירסא במשנה ולפתור את בעיית הסדר והמספר. בעל מלאכת שלמה הביא כמה גרסאות שונות בלי להתרע, מאידך ר' ישעיהו פייק ברלין כן הכריע במסורת הש"ס שבגליון המשנה: "מלכות(ו) זכרונות ושופרות כד צריך להיות וכך אימא בהיר"ף והר"ש ובמשני שבידורשלימי.³ ואמנם שנים ממוגמי ט"ו ר"ה הכניסו את מיקונו לטקסט של המשנה:

רביך חוגם: "MAN NOMAT ZU MALCHUYOT, SICHROMOT, SCHOFROT..."

וסימון מרגה: NO MENTION IS MADE OF KINGSHIP, REMEMBRANCE AND SHOFAR AND SHOFAR AND SHOFAR...
VERSES..."

גם רנ"ו רבינוביץ מעדיף את הגירסא "מלכיות זכרונות ושופרות" שנמצא במשנה שבכ"ט ואצל הרבה ראשונים. הוא מסיים את דבריו באות כ': "והוא הסדר הישר...".⁴

1. ראה למשל זפ"קב.
2. ויש זיונים בלי הכרעה גם אצל הר"ש ל גמרא וא. שכטר, המשנה בבבלי ונידורשלימי, ירושלים, תשי"ט, עמ' ק"ח.

3. במשנה שכירושלמי זפ" ויניציאה כחוב מלכות זכרון ושופר" אבל אולי הוא השתמש בדפוס אחר. מאידך, בדי"ף ובג"ש הביטוי באמת מופיע בלשון רבים. הגר"ב מגיע למסקנה דומה בקירושן למשנה "יש סדר למשנה".

4. וראה גם אות' ל' ואז"ח צ' לעוד ש"ג הנוגעים לעניינינו (אבל חלקם איוס נכונים) בגרסות" שבמדרשו ר' עדין שטיינזלץ כותב: "זכרון מלכות ושופר" - בכ"י ובמסכתות ובמקורות מלכיות זכרונות ושופרות" וכוננו כנראה שזאת הגירסא הנכונה.

י - א' במלכות א' בשופרות כי קשה להבין למה ר' יוסי ירשה להשתמש באותו פעמים, ואם הר"ש א' ומכירתו פירש אותה אולי הם נזחמו לכך מתוך רצונם מחליף לפסוק "ומקשתם במצורות" שלדעתם אינו מתאים לשופרות.³² מצד שני, מדברי ר' יהודה - "עם הזכרונות בלבד" - שד"י יוסי המכירן לאמרו גם נח וגם בשופרות.³³ לכן קשה לקבוע מסתמים בדבר והענין שערן בדיקה נוספת.

זאת היא ש"חיקונים" למחזור לא המקובל בשום גרסה ונודחה על הסף ע"י כמה ז"א ראה למשל בתעודת של דימיטרובסקי לרשב"א סור רט"ו, תערה 134; אדמות נ"ל (תערה 24); והר"ש לסוגיאיתנו. ואפשר להוסיף אבל אכמ"ל.

ו ההצעה הזאת שמעתי מפי מו"ר פרופ' שמא פרידמן וחודמי נחונה לו אף בזה.

(א' או ב'). מאיזד גיטא, היה ה'בה יוחזי מטובד "לחקו" את פירוט הפטוקים המפרשים את המשנה (שורות 2-3, 6) ואח פירוט הפטוקים המפרשים את הפורענות של אומות העולם (שורות 8-10). לכו בפירוט הראשון אנו עדים ל-28 נוסחים ששמרו על גירסת מקוריה יותר (א' או ב') לעומת 11 נוסחים "מתוקנים" (ג' או ד'). כמו כן בפירוט של הפורענות של אומות העולם יש 26 נוסחים ששמרו על גירסת מקוריה יותר (א' או ב') לעומת 9 ש"חיקנו" את סדד המחוקים (ג' או ד').

4) הסבר זה מתחזק ע"י השוואת כ"י שבהם המשניות מופיעות בראש הפרק או בתור נפרד לאלה שבהם המשניות מפוררות על פני הפרק משנה משנה במקומה. בארבעה מחוז המישה נוסחים מהסוג הראשון (ס', ל, ו, ז) וגם בירושלמי כ"ל הגירסת במשנה "חוקנה" לגירסת ד' בהשפעת המשניות המסוכרות. מצד שני בחמישה נוסחים מהסוג השני (ג', ה, ט, ד) נשמרה גירסת מקוריה יותר (א' או ב') כי הטופים לא הושפעו ממשניות המסוכרות ולכן הגירסת במשנה נשארה נאמנה לסדד שבגמרא. מסקנה דומה עולה מהשוואת המשנה לפסיקא בכ"י שגורסים גירסת ד' במשנה. בשלשה מחוז החמישה (ס, ל, מ) יש גירסת ד' במשנה וגירסת ב' בפסיקא כי הפסיקא לא "חוקנה" על פי המשניות המסוכרות.⁷

5) בגירמתא להלו (שורות 24-32) ובתוספתא המקבילה יש עוד רמז שהסדד המקורי במשנה היה "זכרון מלכות ושופר". כפי שפרופ' הלנני העיר:⁸ "גם הכריחא (זכרון שיש בו חרועה וכו') מזכירה זכרונות לפני מלכות". כלומר הטעיה "זכרון שיש עמו חרועה" (שורה 24) מופיע לפני הטעיה "מלכות שיש עמה חרועה" (שורה 27) ואפשר להוסיף שאחריהם יש הטעיה - "חרועה שאין עמה ולא כלום" (שורה 30), דהיינו

7. עמ' חט"ז, הערה 3*.

כבודם של הגר"ב ובעל דק"ס במקומו מונה אבל אין שום צל של ספק שהגירסת המקורית במשנה ובגמרא היא גירסת א': "אין מזכירין זכרון מלכות שופר של פורענות"⁵ יש הרבה הוכחות לכך:

1) זאת בוראי הגירסת הקשה יותר. קשה מאד לתאר שטישהו "יחקו" "מלכיות זכרונות ושופרות" השגור בפי כל מהתפילה, מהמשניות בדף זה, ומהגמרא למשניות אלה (סוגיות ו"א, י"ג). מאיזד, קל מאד להבין שטישהו "יחקו" "זכרון מלכות שופר" הזר מבחינת סדד ומספרו לביטוי הרגיל "מלכיות זכרונות ושופרות"⁶.

2) זה הנוסח שהשתמר בכל הנוסחים החשובים של המשנה (וכנראה בכל דפוס המשנה עד דפוס וילנא), בכל כתבי היד של המוספמא, ובכ"י המשובז של הנבל.

3) בעל דק"ס סיים את ההערה הנ"ל (אות כ') במלים אלה: "אבל מה נעשה שבזכרי הגמרא הסדד ברוב ספרים אלו [שגורסים מ"ד במשנה] זכרונות קודם לימלכות ולא ידעתי טעמו". כלומר, הסדד במשנה הוא ברדד כלל מ"ד: ואילו בגמרא הפטוקים מובאים במדר ד' מ' ש', אולם אין בכך תימה. את המשנה ואת הביטוי "אבל אם בא להזכיר זכרון ומלכות ושופר של פורענות" (שורה 7) היה קל מאד לתקן על פי הביטוי הרגיל יותר ואכן כך עשו רוב המעתיקים והפוסקים. עירן בטבלה למלד שבמשנה יש 32 נוסחים שגורסים ג' (מלכות זכרון ושופר) או ד' (מלכיות זכרונות ושופרות) "המתקונים" לעומת 19 בלבד שגורסים א' (זכרון מלכות ושופר) או ב' (זכרונות מלכיות ושופרות). המצב דומה אבל פחות בולט בשורה 7 העוסקת ב"פורענות של אומות העולם" - 16 גורסים גירסת "מתוקנה" (ג' או ד') לעומת 14 הגורסים גירסת מקוריה יותר

4. יוסף תבורי הגיע למסקנה זאת במאמר "למקומה של ברכת מלכיות (כ"ד) בתפילה ראש השנה", תרבי"ט מ"ח (חש"ל ט), עמ' 30-31 אבל רק על פי חלק קטן מהנוסחים המוצגים בשה"ג לעיל.

5. השוה לזכרי בעל יום חרועה (ד"ה מתני' אין מזכירין): "קצת קשה כיון ומלכות אמרינו ברישא היה לו לומר מלכות זכרון שופר".

6. בכל אופן, אין זה "החיקון" היחיד בסוגיין, בשורה 11 חיקנו "זכרון של יחיד" ל"זכרונות של יחיד" בג' ל, ו, מ והשוה גם לאגודה ולטור. ובשני כ"י שם השיגרה הובילה לשיבושים עוד יותר גדולים: בכ"ס: "ואין מזכירין זכרונות ושופרות של יחיד" ובכ"ס ב: "אין מזכירין מלכיות זכרונות ושופרות של יחיד" בשורה 27 בארבעה נוסחים - מ, ר"ח, ר"ו על הד"ף, עיטור ד"ר - כחוג "מלכיות" במקום "מלכות" מתוך שיגרה וכך קרה גם בסוגיא ט"ו שורות 11-13.

ב) ר' משה אבן תבין, ר' יעקב עמדין, ור' ישראל ליפשיץ מציעים הסבר אחד בפירושים למשנה זאת, ¹¹ לדברי הראשון: "ואפשר דהמנא בא לרמוז אגב אורחיה דאס הפך הסדר ואסר פטוקי זכרונות ברישא יצא." שוב אפשר לשאול למה התנא חיבה עד כאן לרמיזה זאת ובכל אופן אין זכר להלכה זאת במקום אחר.

ג) ר' יום טוב ליפטן הלך מפרש אחרת. הוא כותב (בתוס' יו"ט על אהר): "הקדים זכרון למלכות שהוא נופל על לשון 'מזכירין'." כלומר התנא לא בא לרמוז ומזים אז ללמד הלכות אגב אורחא. הוא השתמש בסגנון "מזכירין זכרון" כדי לשבז את האזון או כדי להקל על הזכרון. ¹² ואז בדי שזה הפירוש הנכון והטכני לוי בעל ערוך לנר (ד"ה במתניחין), ר' לוי גינצבורג, ¹³ ופרופ' יוסף פאור, ¹⁴ יחידה מזאת, אוחז סגנון משונה חוזר על עצמו להלן בברייתות שבשוררו ל ו-11. גיילינו אם כן שסוד מלים "המורה" במשנה לעתים נובע מסגנון מתוחכם ולא מסיבה עיונית כלשהיא. מסקנה זאת עולה בקנה אחד עם ממצאיו של פרופ' שמא פריזמן במאמר המאלף "כל הקצר קודם" ¹⁴ וגם ממצאיו בסוגיות אחרות. ¹⁵

11. ביז'ס תרועה, לחם שמים, והפארת ישראל על המקום.

12. פיר"ח, חלק א', עמ' 207: "וסמך זכרון למזכירין". אבל את תחילת דבריו קשה להבין: "הסדר על פי סוד הפטוקים שבחורה שזכרונות נאמרו ראשון". כוונתו כנראה שפטוקי החורה בזכרונות לקוחים מבראשית, שמהם, ויקרא ואילו פטוקי מלכיות לקוחים משמות, במדבר, ודברים, אם זאת כוונתו, קשה מאד לראות בכך חשיבות מיוחדת.

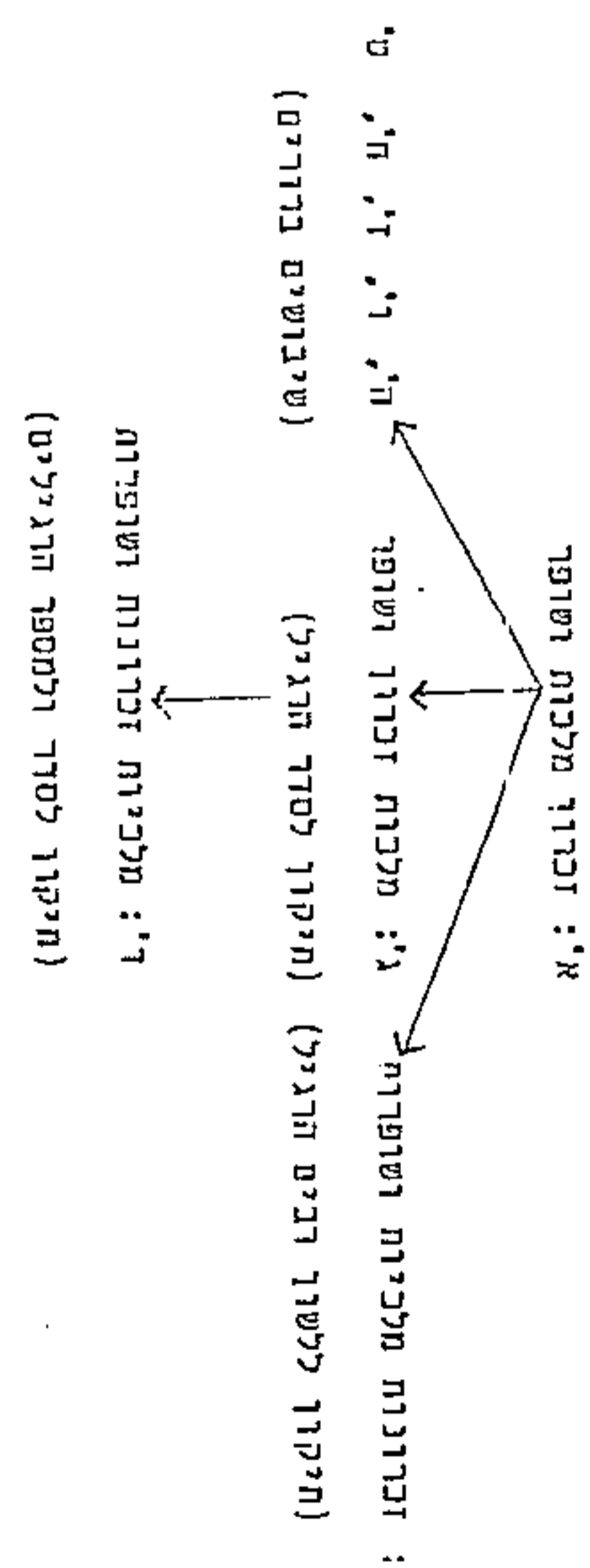
13. בהוצאה "השינוי בעל פה והפעלתו על סגנון ומינוח במשנה" שנשא בקורנגרט העולמי החשיעי למדעי היהדות בירושלים בהודש אב, תשמ"ה.

14. לשוננו ל"ה (תשל"א), עמ' 117-129, 192-206 = קובץ, ב', עמ' 295-326. אני מודה לדידי הרב אליעזר דיאמנט שהפנה את תשומת לבי למאמר זה.

15. חשנה סוגיא ט"ז, מזרז הנוסח והלשון, שורה ו "השני מחקיע"; שם, מזרז הפירוש בפנים ע"י הערה 3; ולהלן במזרז זה הערה 65.

ופרות בסוף. ⁹ יתכן מאוד שברייחא זאת נאמנה לסדר במשנה. אחות היינו מצפי' את את הסדר הרגיל יותר - "מלכות" לפני "זכרון".

בסיכום, זוהי השתעשעות הגימטריה:

אולם אם גינטא"א היא המקורית, מהו ההגיון שבגירסא זאת? למה בעל שנה שינה את הסדר והטעם הרגיל הרבה אחרונים כבר ניסו להסביר את השינוי ב:

ר' משה זכרון בפירושו למשנה (קול הרמ"ז, ד"ה סד"ה אין מזכירין וכו') נותן הסברים לגירסא זאת: "ולוי נראה דמקדמים זכרון משום דנפיש טרובא ד'פקדונות' הם כזכרונות". אי נמי לטעמיה ולא כריב"ן, זמבר [הנא זיידן] זכולל מלכיות עם ושמ היו, ולהכי מיייתי מלכות תניינא דע"כ לא לדכריה אלא בברכה ב". ההסבר ושון חלש כי זאת דעתו של ר' יוסי בלבד וגם קשה להצדיק בזה שינוי מן הסדר יל שבמשנה ובתפילה. ההסבר השני עוד יותר דחוק כי לפיו בעל המשנה היה צריך וח "אין פוחתין מעשרה זכרונות, מעשר מלכות, מעשרה שופרות" גם בתחילת משנה ¹⁰.

וכן אומר מבורי הג"ל (לעיל, הערה 5), עמ' 31.

להסבר דחוק נוסף ראה שושנים לדרך על משנתו, ד"ה זכרון מלכות.

חולקים. אולם הגירסא בתוספתא כ"כ רופפת שקשה נאז לבנות עליה תיאוריה שלימה. לאמיתו של דבר חטקט שחבורי הציג לעיל ע"פ מהי' לייבומן אינו קיים בשום נוסח של התוספתא זהו תיקון על פי כ"י' וד"י אבל אף נוסח אינו שלם. ולהלן ארבע הנוסחים של הלכה זאת:18

כ"י	כ"א	כ"ב	כ"ג
ר' שמעון בן גמליאל	חמר	רנן שמעון בן גמליאל	רשב"ג
אמי' קדושת היום		אוי' קדושת היום	אומר קדושת היום
ר' שמעון בן גמליאל		אמי' רנן שמעון	אמי' רשב"ג
מה מצינו		מה מצאנו	מה מצינו
בכל מקום		בכל מקום	בכל מקום
אומרה רביעית		אומרה רביעית	אומרה רביעית
אפי' כאן		אפי' כאן	אפי' כאן
אומרה רביעית		אומרה רביעית	אומרה רביעית
ר' אמי'		ר' אמי'	ר' אומר
מה מצינו		מה מצינו	מה מצינו
בכל מקום		בכל מקום	בכל מקום
אומרה אמצעית		אומרה אמצעית	אומרה עם אמצעית
אפי' כאן		אפי' כאן	אפי' כאן
אומרה אמצעית		אומרה אמצעית	אומרה

אין פלא איפוא שבביאור המקצ והארוך תיקן פרופ' ליברמן את התוספתא ע"פ המקבילתו
אני מעתיק מכתה"י נמ"ר.18

ד) יש גם חסבר רביעי לסדר שבגירסא א'. בתאמר שלם על נושא זה יוסף חבורי סדר

ההרכיב שבגירסא א' היא הגירסא המקורית. הוא ממשיך:

"מה משמעותו של סדר זה? דומה שניתן ללמוד מכאן שהיתה פסורה אחת, או מנהג אחת, שלפיה נהגו באמת לפתוח בזכרונות ולהזכיר פסוקי סליחות במקום שני - כברכה חמישית של תפילת העמידה. על פי זה מתפרשת הלכה אחת שבתוספתא כפשוטה, בלי צורך להגיה. וכך שנינו:

ר' שמעון בן גמליאל אומר: קדושת היום עם הזכרונות.16 אמ' רנן שמעון בן גמליאל מה מצינו בכל מקום אומרה רביעית אפי' כאן אומרה רביעית, ר' אמי' מה מצינו בכל מקום אומרה אמצעית, אפי' כאן אומרה אמצעית.17

לומר, מכיון שמשנהינו אומרת "אין מזכירין זכרון מלכות ושו"פ" ומכיון שיש גירסא מוספתא האומרת ש"זכרונות" היא הברכה הרביעית, הרי אומר שהיה מנהג בתקופת זנאים לומר זכרונות מלכות ושו"פ, גרס, השערה זאת אינה עומדת בפני הביקורת. י משנהינו והביריחות בשורות 7 ו-11 אינו עוסקות כלל וכלל בסדר הזכרונות. הן יסקוה בבחינת הפסוקים ומגוונות נושאים אסורים ומותרים:

"אין מזכירין זכרון מלכות ושו"פ של פורענות...
אבל אם בא להזכיר זכרון ומלכות ושו"פ של פורענות שלאומות העולם מזכירין...
אין מזכירין זכרון יתיד אפילו לטובה."

וור להסיק מסקנות על סדר הברכות ממקורות שעוסקים אך ורק בבחינת הפסוקים. הרי י הברכות נידון כבר במשנה ה' (סוגיא י"א). ברור אם כן שהסדר במשנהינו הוא יין סגנוני בלבד כפי שהסברנו בטעיף ג'. באשר לבייחא הנ"ל בתוספתא, יכול י:ית שהיא באמת שורה על מנהג אחד ומטרת שונה. אולם יש כמה סיבות לפקפק בכך: י שתבירי מדגיש, גירסא זאת חולקת על מקבילתיה בטפרא ובשני החלטהים. במקורות ה רשב"ג אומר קדושת היום עם הזכרונות = אמצעית ורבי אומר קדושת היום עם לכרות = רביעית. תבירי טוען שיש כאן שתי גרסאות חולקות שאמון משני מנהגים
זוהו ציטוט ממתי' לייבומן אבל אצלו שתי חיבות אלה מוסגרות בסוגריים מרובעים
עיי' להלן.
בתאמר הנ"ל (לעיל, הערה 5), עמ' 31.

ובאמת מצינו את הפועל "מזכיר" עוד כמה פעמים בכרייתות העוסקות במז"ו: "אבל אם בא להזכיר זכרון מלכות ושוטר שלפועלנות שלאומות מזכיר" (שורה 7) וכן "איך מזכיר זכרון יחיד אפילו לסובה" (שורה 11). ואפילו בעל הסתם נטש את מניח טכני זה כשאתר בארמית: "כיון וברחמא אמר, אזכירי ריחמא בדיש שחא לא מזכירי" (שורה 5) וכן בסוגיא י"א שורה 8: "רחמנא אמר אזכיר".

שורה 3] חי אני נאם ה' צבאות

גאות מ' מביא בעל דק"ס את גרסתו של כיס"ב ומעיר: "וט"ס". אולם ברי שאין לנו ענין כאן בט"ס. הרבה חכמים כבר הזגישו שהמלמודים והמדושים מהווים מעין לא אכזב של שינויי גירסא למקרא. 23 לפנינו דוגמא נוספת לחופעה זאת. בתנ"ך של גרינצור וב-BHS יש רק גירסא ב' ואילו לפנינו יש שלש גירסאות. אמנם אפשר לטעון שגירסאות א' וג' מקורן באשגות הסופר מכיון שאף ביטויים אלה רגילים במקרא. 24 אולם אף אם גירסא ג' נובעת מאשגות הסופר קשה להעלות על הדעת שכל כך הרבה מעתיקים מחקו את המילה "אלהים" כדי ליצור גירסא א'. נראה יותר ששלש גירסאות אלה עתיקות הן. 24 כל סופר רשם את הגירסא הרווחת במקומו או העתיק את גירסתו מכתב היד שלפניו. נאולי סכאן הורחה נוספת לקירבה הקיימת בין כ"ח וכי"ב (גירסא ג').

- 21. וכך גם בבבליה המקבילה בתוספתא כאן (ב"י:ב, ליב' עמ' 317): "ד' יוסה אומ' אם היחה פועלות של גוים מזכירי אותה בפני עצמה".
- 22. זאת גירסת הדפוסים-גירסא י"ג בשה"ג לשורה 5 ובאמת ברוב הגירסאות יש השלש יצ"ר" בבנין "אפעל".

23. השו"ב של רב האי גאון לרב נסים גאון באוצ"ה לברכות, החשובות, עמ' 113-114; שם נ"ה ע"ב חו"ס ד"ה מעבירים וילנה, חרמ"ג; גוסטילי, עמ' 114 והנשא: שמואל רוזנפלד, משפחת סופרים, וילנה, חרמ"ג; גוסטילי, עמ' 114 והנשא: A. APTOWITZER, DAS SCHRIFFTWORT IN DER RABBINISCHEN LITERATUR, WIEN, 1970 (NY, 1970) ידועלת לסטורח"ה, אוצ' החיים י"ד (חר"ה), עמ' 3-6, 29-30, 40-42 (אלא שהוא מולה את כל השינויים במעתיקים ונמדוסיים); ישעיה מאורי, "מרבאות מקראיות בספרות חז"ל", מחניים ע' (סיון תשכ"ב), עמ' 90-99.

24. והשו"ב לדברי מאורי (שם) עמ' 99. לפסקים עם שלשת הביטויים האלה ראה מנחם, קונטרס, עמ' 107.

24א. לדוגמא דומה ראה ישעיהו ל"ב:ד' המובא במגילה ל"ד ע"א. בששת כתי"י השלמים (כ"י הימני של אונברטריט קולומביה; גיינגו 3: כ"ל, כ"א, כ"ד, וכ"ט), סדר דע"ג עמ' ע"ז, ר"ף, נספר העתיים עמ' 274: כה אמר ה'; במטורה: כה אמר ה' אלהים; ובריי"כ כ"י ה' לפי דק"ס שם אות מ': כה אמר ה' צבאות.

ו של זכר, חבורי טוען שמשנתנו ומהוספת מעידים על מנהג אתר של סדר אמירת ה' בטוסף של ר"ה: זכרונות, מלכות, ושופרות, אולם אנו ראינו שמשנתנו אינה על סדר כזה. גלל וכלל כי היא לא עוסקת בסדר הברכות והסדר היוצא דופן נקבע על מטעמי סגנון. ובאשר לתוספת, גרסמה רופפת ומנוגדת למקבילתה ולכן קשה והסתמך עליה בבנין תיאוריה שכזאת. בכל אופן, הפירוש השלישי למשנתנו הוא ש הנכרו והפשוט.

בנוגע למספר במשנה הזאת, אלבנוגו כבר הסביר ש"כל פסוק [במסוף] כונה בשם ו' אז יזכרו" או ישופ" 19. דבר שמוכח מכ"ח ונוסחים רבים לאורך כל הסוגיא (גירסאות א', ג', ו', י"א).

נותר לנו לשאול למה חתמה השתמש כאן בפועל "מזכירי" במקום "אומר" ר'. יצטברג כבר הסביר את המונח הזה בקשר למשנה ברכות א"ה, "מזכירי יציאת בלילות" ואלו דבריו:

"וראיים זכרי האחרונים ש'מזכיר' בין בדברי המנאים בין בזכרי אמוראים הוא ביטוי טכני במשנת הזוטה על מטבע הקבוע של תפלה לזכרון זכר מיוחד, וכמו שאמרנו בראש הענין למזכירי גבורות משמים... ובסוף י"ה ד"ו: 'איך מזכירי זכרון מלכות ושופר'... ושם במשנה ה' למה זוג מזכירי שב"ה מוספים פסוקי תנ"ך של מלכות זכרונות ושופרות בברכות הקבועות ל"ט, וכן השתמשו האמוראים ב'מזכיר' במונח זה, עיי' ורשלת ד"ג ובלילי שבת כ"ד ע"א מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון, אש חוש בברכה" ושל חנוכה במוספין' שבכולם 'הזכיר' פירשו ל[ה]וסף בר מעניין חנוכה או ר"ה בברכה"ז או במפלה של מוספין" 20.

ומפילה, עמ' 107 וכך גם דעתם של קיבל, עמ' 153 וכהן, עמ' 122, הערה 2.

פיר"ה הנ"ל (לעיל, הערה 12). להסבר אתר ראה ערוך לנר כאן אבל אין דבריו ועל ההבדל בין "מזכירי" ו"מזכירי" ראה קול הרמ"ז ושושנים לדוד לחענית "זכירה" משמע במחשבה והזכרה בפ"ה.

ב) במילה "הקב"ה" יש שלש גירסאות ברורות כניסוחי ר"ה ושתי גירסאות ברורות כניסוחי המקבילה בסנהדרין. כמו כן, המילה "על" נודדת ממקום למקום, מופיעה בשינויים רבים, ואף מטירה בשני נוסחים בר"ה (מ, יק). לעומת זאת, יש מעט מאד שינויים בשאר המילים של משפט זה. החכונות הנ"ל אופייניות לדברי סתם החלמוד.²⁹ טוביד אם כן להנחה שהמקור המקורי היה כדלהלן: "כל כי האי ריחא לירח ולפרוקינגן".

ג) שלש הגרסאות הנ"ל חשובות לגבי חולדות הנוסח של מסכת ר"ה. הן מאשרות את הקשרים שדאינו בין כתבי יד מסוימים אבל גם מלמדות שאין ענפים ברורים או סתורים:

- גירסא א': ג, ת, טב, ד, ה"פ, וענף אחד של ה"ג (חזרה וספרד)
- גירסא ב': ג, ל, ס, ורייף (ספרד)
- גירסא ג': מ, ו, א, ילק"ש, וענף אחד של ה"ג (אשכנז ומזרח)

יתר על כן, דוגמא זאת מלמדת שלעמים אינן לדבר על גירסא נכונה או לא נכונה. אמנם, ראינו שהגירסא האשכנזית לעמים נובעת מהוספות מאוחרות אבל במקרה זידו הגירסא האשכנזית נמצאת גם בענף אחד של ה"ג הבבלין כלומר, גירסאות א' וג' גם יחד נובעות מישיבות בבבל³⁰ ואף גירסא ב' עתיקה כפי שמרכיבי ג' והרייף.

שורה 5] כירן דברחא כה לאו אורה ארא למיריה'

א) הכתיב "ארא" בכ"ל רגיל בכ"י הימניים וקארה (עמ' 63) מביא דוגמא של אותו ביטוי "לאו אורה ארא" משני כ"י הימניים של יומא כ"ז ע"א.

ב) כפי שהסברנו במדור הפירוש, סגנון המשפט והמספר הזדול של ש"ג המתמקדות בו מוכיחים שהוא נאמר ע"י הסתם. להלן כמה מקורות העולות משה"ג:

- 29. פריזמן, מבוא, טעיפים י'-י"ב, עמ' 305-307.
- 30. השוה פריזמן, לאילן, עמ' 94-96, 139.

ה 4] רב נחמן
 יב "נחמן" (גירסא ב') רגיל בכ"י בכלל ונה"פ כ"י ששון כפרט.²⁵ באשר לגירסא - רב חסדא - אפשר לטעון שזאת ט"ס ותו לא. הרי ברוב הנוסחים בר"ה זוכל סתים בסנהדרין כחוב: רב נחמן. אולם גירסא זאת מופיעה גם בספרד (גיאח) וגם טליה (רי"ד) ובאמת מציינו שרב נחמן נשא ונמו עם רב חסדא בהלכה²⁶ ואף קרא לר רי"ן (כיצה כ"ה ע"א). אם כן יכול להיות שזהו "לישנא אחירנא" עתיק שספור ופה החלמוד. לעת עתה הדבר נשאר בגדר צ"ע.

ה 4] [לירחא] הקבה עלן זלפרוקינגן
 בה"ג ר"י וד"ב במקום "לירחא עלן קורשא בריך הוא" שבה"פ כתוב "לירחא זמרי זעלמא". הצורה "לירחא" איננה שעות. יש תופעה ידועה בכ"י הימניים עי גניזה של נטילת הנז"ן בסוף תיבה כגון "זבא" במקום "זבול"²⁷ אבל ער כאן מציינו דוגמא של תופעה זאת כפועל עם כינוי בסוף²⁸ אין ספק שלפנינו דוגמא ת. "לירחא" הוא קיצור של "לירחא" = "יכעס עלינו" כלומר גוף שלישי עתיד עם וי של גוף ראשון רבים, ולכן בשני הנוסחים האלה חסרה המילה "עלן".

אפשטיין, מבוא, עמ' 1233-1232: קארה, עמ' 58-62: ה"פ מהד' ששון עמ' 28
 זאה הימני, עמ' 514: אוצר השמות לחלמוד בבלי, כרך ג', עמ' 1087-1088:
 אל פלודסטייס, צירן נ"א (חשמ"ר), עמ' 288. לחילוף בין השמות חסדא ונחמן ראה השמות לירושלמי, עמ' 284.
 ראה קארה עמ' 89 ופריזמן, שיידי עמ' 17 והספרות בהערה 34 שם.
 כך שמעתי מפי פרופ' בר אשר, מומחה לרבים בודקוק הארמית הבבלי.

שורה 7] אבל אם בא להזכיר... תזכיר
 אין ספק שגירסת א' להזכיר/מזכיר היא האמת ההיסטורית³² כי כפי שבארנו לעיל³² (במזרז זה, הערה 20) "להזכיר" הוא ביטוי טכני להוספה על המטבע הקבוע של החפילה. אולם, מבחינה טקסטואלית יש כאן שתי גרסאות אסתיות: 32 בבבל, במזרח, ובאשכנז גרסו גירסת א' הנ"ל. מאידך, גירסת ב' לומר/אומר היא כנראה גירסת ספרדית-פרובנסאלית הנמצאת בכ"ל, דפוסים, רישף, עיטור, ומאורות. כרם בספרד הכירו גם את גירסת א' כפי שמובח מהרשב"ץ והמכירי.

שורה 9] ה' מלך ירגזו עמיט'³³

גירסת א' - "ירגזו" - היא גרסת המסורה ואין ש"ג אצל BHS או בתנ"ך של גינצבורג. מניין איפוא צמחה גירסת ב' - "ירגזו" לפי גזניוס וברגשטרסר הצורה המליאה יותר של גוף שלישי עתיז "ו" מופיעה יותר משליש מאות פעם במקרא³³, ואמנם הצורה "ירגזו" נמצאת פעמיים במסורה לצד הצורה "ירגזו" שמופיעה שמונה פעמים³⁴. גזניוס ממשיך: "חלק מהדוגמאות הנ"ל נובעות אולי בחלקן מטעמים של אפיפונייה, בודאי למשל שמות י"ז:ב, במדבר ט"ז:כ"ט; ל"ב:כ"ג; שמ"א ט"ז:ג; מל"א ט"ז, ולעתיים קרובות, למנוע פראזה (=חילוף) לפני א' או ע"י 35 ובאות, בכל הדוגמאות שהזא צייר

31. חובה להוסיף שיש חופעה כללית בכ"י של המשנה של "בין הקברות" במקום "בין הקברות" (ראה הג"ש ליברמן, קריית ספר י"ב (תרצ"ה - עמ' 55-56: מ. בר-אשר, קובץ, א', עמ' 179 ושוב בערה ולשון ג', (מש"ס), עמ' 32). ברם באותו צירוף ב"ב/ב"ב הוא מילת יחס בעברית/ארמית (=AMONG) ולא חשם "פית" בנפתח. לכן א"א להיעזר בהסכך זה במקרה שלנו כי נפסקו בהושע "בית אור" הוא הנסמך של "פית".
 32. ראה הסבר מלא וספרות לעיל בסוגיא י"ג, מדור הניסוח והלשון, הערה 28.

33. גזניוס, עמ' 128, סעיף 4. ברגשטרסר, עמ' 336-337.

34. לפי מנדלקרן, קונקורדנציה, עמ' 1073. אין ש"ג במקומות אלה לא ב-BHS ולא בתנ"ך של גינצבורג.

35. גזניוס, שם.

נוסחים המהימנים יותר יש פחות חיבות במשפט. בכ"י והנוסחים השונים של ה"ג יש שבע או שמונה תיבות. ומעניין הוא ששני נוסחים מאוחרים יחסית, כ"ל ש, שמרו על גירסת המצויית ופשוטה.

למרות השינויים הרבים ייפחד להבחין בכמה ענפים: בענף המזרחי (גירסת א'-ג') לסימריה" בסוף המשפט. ענף אחר (ספרדי?) הוא גירסת ז'. בענף האשכנזי (גירסת ש "אפילו הכי" ו"בראש השנה". בנוסחי ה"פ וה"ג יש גירסת י"א או י"ב. קשה מאד לדבר על טעיות או שיבושים בשורה סתמית זאת. במבט ראשון חושבים ש"לא ינר" בדפוסים הוא שיבוש מאוחר, עד שנתקלים באותו ביטוי בה"פ, ה"ג, רי"ד, י"א. כמו כן אפשר לחשוב ש"אפילו הכי" ו"בראש השנה" הם הוספות אשכנזיות, עד אים אוחם ביטויים בה"פ וה"ג.

בכמה נוסחים של ה"פ וה"ג כחוב "חמה בראש השנה" במקום "יריחא בריש שחא", וא זאת צריכה עיון. מצד אחד "חמה" מתאימה ללשון הפסוק בשורה 3 "ורבחה ה". מאידך "יריחא" בארמית מתאימה יותר לדברי רב נחמן בשורה 4. דוגמא זאת ללמד שלעמים כשיש גרסאות שונות של חומר סתמי יש לכל גירסת סימוכין לשוניים המוגיא.

[6] הריעו (ב"ב) [ב"ב] אור אחריד בנימין'

ספק ש"ב"ב" (גירסת א') בכ"י הוא ט"ס. ראשית כל, אין ש"ג כזה ב-BHS או ד של גינצבורג. שנית, קארה (עמ' 18-19) כבר העיר בקשר לארמית בכ"י ייזם: "שיבושים אחדים במתיבתם של סופי תיבות הם חוצאה של גרירה אחר סופה של ה המוכנה לח...". והוא מוסיף: "ואף תיבות עבריות ואפילו פסוקים מן המקרא נקזים משיבושים מסוג זה" כגון "יקרוך וקפאור" במקום "יקרות וקפאור" (זכריה ו'). אם כן, במקרה דידן הנ"ל סופית במילה "ב"ב" נובעת מגרירה אחר סוף

שורה 10] והלוד

לכאורה "והלוד" (גירסא א') שיבוש הוא, כי המטורה וכל שאר הנוסחים גורסים "הלד" (גירסא ב'). אבל לאמינתו של זכר כתיב זה מצוי בארמית שבכ"י תימנייים של הנבלי. קארה (עמ' 107) מטפק דוגמאות כגון "קוחא זספיני" (זבחים פ"ז ע"א) במקום "קחא זספיני". ברם הוא לא נוחן טעם לתופעה זאת. הרי וי"ו במקום קמץ נובע מהמבטא המתעניין 37 אבל הם לא ביטאו פתח כחולסו! הדבר צ"ע נוסף.

שורה 10] שופר' וה' אלהים בשופר יתקע והלוד נטערוח חיתו' ה' צבא יג' עליהם: יש שני קשיים בולטים בפסוקים אלה:

א) אם מעוניינים בשופר של "פורענות של אומות העולם" המופיע בפסוק י"ד למה לכלול גציטוט החילת פסוק ט"ו "ה' צבאות יג' עליהם" שעוסקת בישראל וכלי שום זיקה לשופרות³⁸

ב) אם כבר מצטטים שני פסוקים למה לקטוע פסוק ט"ו באמצעות³⁹ להלן כמה תירוצים שהוצעו לקושיות אלה, חלקם במגובה לנטוס במחזור וחלקם במגובה לנטוס במחזור:

1) כמגובה לבעיה הראשונה כמה זכמים קדומים הציעו למחוק פסוק זה מהמחזור. ואלו דברי בעל מחזור ויטרי (עמ' 971-372):

- 36. לפי BHS. משום מה אין ש"ג בהז"ד של גינצנברג.
- 37. פרידמן, שיירי, עמ' 50, הערה 16 והספרות שם.
- 38. בעיה זאת הועלתה ע"י כל הזכמים שנביא להלן עד הערה 52.

39. בעיה זאת הועלתה ע"י ר' אברהם דנציג בנשטא אדם על חיי אדם כלל ה', ט"ז ב', הערה ב'; הרש"ש לסוגייתנו: ר' שמעון איש הדורוץ בבאורי מהר"ה לחניא רח"ל, וז"ל, חל"ג, עמ' 158-159 באות י"א; ואף נחמה ע"י בורנשטיין בהערה קכ"ח. אני מניח לידרזי הוב אליעזר דיאמנט שהפנה את תשומת לבי לדברי ר' אברהם דנציג.

"ר' מופיעה לפני א' או ע'. יתכן, אם כן, שלפינינו דוגמא נוספת של תופעה רגזוּן עמים". ברם, קשה להכריע אם נוסחים אלה גוסו כד במקרא או נגדרו אחר הג"ל בלא יודעין כל אחד לחוד. לעת עתה הדבר שקול.

[ה' מלך ירגזו עמים'

ו ראשון אפשר לשער שהיו שתי גרסאות מקוריות - "ה' מלך ירגזו עמים" (גירסא א') מלך עולם ועד" (גירסא ב') - שאחר כך נחמזגו (גירסאות ג'-ה'). ברם, כ' איננה נראית כגירסא אמיתית כי היא לא מתועדת בשום כ"י ויש להניח שזאת מאוחרת. לכך יש להעדיף השתלשלות אחרת: גירסא א' ← ג' ← ז' או ה'. לכתיבה הייתה פה רק מלכות אחת של פורענות - "ה' מלך ירגזו עמים" (גירסא ירסא זאת השתמרה בכ"ה, בשני כ"י מזרחיים של הרי"ף, ואצל רוב חכמי כעבור זמן הוסיפו עוד דוגמא - "ה' מלך עולם ועד" (מהלים י"ט:ז - גירסא ז"כ הוסיפו גם מילות קישור (גירסא ד' או ה').

ניד נסביר את גרסאות ו'-ח' המופיעות דוקא בחלק מנוסחי ה"פ וה"ג' אם היו נוספים במגויא בתקופת הגאונים האם השמיטו אותם במרוצת השנים? יחז על כן, "ה' מלך גארות לבש" (מהלים צ"ג:א') שבגירסא ו'-ז' איננה עוסקת בפורענות של העולם כלל וכללו על החמיהה האחרונה יש להשיב שפסוק זה כו נמצא במלכיות ים ואולי מכאן מקור השמות. מצד שני, סדר הפסוקים בגירסא ח' מסורס אבל "ה' אלהים אמח" (ירמיהו י"י:י) באמת עוסק בפורענות של אומות העולם. הוא "תקצפו חרעש הארץ ולא יכלו גוים זעמו". ניחן רק לשער שהתעקזים של ה"פ סיפיו דוגמאות נוספות מדעתם ושם אף הדוגמא מירמיהו נלקחה מנוסח התפילה ונבאת הסדר המסודס בגירסא ח' מרמז שהפסוקים נכנסו מהגליון. אם צדקנו, יתהה כפי שהיאנינו לעיל ואין צורך להחשב בגרסאות ו'-ח'.

3 הננוסחים שגורסים את הפסוק "ה' מלך עולם ועד" יש חמישה - 22, ל, ה"ג רי"ף כ"א, והעיטור כ"א - שגורסים "לעולם ועד" וכדומה. אין זה שיבוש. ואת נמצאת כשבעים, בפשיטא, בחגוף ובהרבה כ"י של המסורה.³⁶

שאין סיבה למחוק פסוק זה - לא במחזור ולא בגמרא. 45

2) שני פרשנים מודרניים של הסידור גם הוטרדו ע"י פסוק זה וניסו להסגיר את הימצאותו בשופרות. והרי הסברו של ר' יצחק בער: "הי צבאות יגו עליהם - כד חזיקת הפסוק וממנו להקיום ומסופים גם אמתו בעבור לשונו שהיא נאה להשתמש בה לבקשת רהמים על כל ישראל...". 46

ר' אריה לייב גורדון אמר דבר דומה בצורה קצת יותר בהירה. הוא כותב: "הי צבאות: המתלת הפסוק שאחריו, וצופוהו אל הקודם כדי לסיים במפילה יכו חגו על עמד וגו'...". 47 כלומר, לדעת שני חכמים אלה החליחו של פסוק ט"ו נכללה בשופרות כדי שיובלו לסיים יכו חגו על עמד ישראל בשלמותו. הצעה זאת לא מתמבלת על הדעה כי מה דחף את המחבר לסיים במפילה יכו חגו על עמד וגו'...? הרבה יותר סביר להניח שנוכחותו של הפסוק "הי צבאות יגו עליהם" הוציאה לתוספת יכו חגו וכו'... יחד על כן. הפסוק הנידון נמצא ברוב הנוסחים של הגמרא שלנו למרות שבבבל (חוץ מבי"ס) אין זכר לתוספת "יכו חגו וכו'". אם כן, נותרנו עם הבעיות שזכרו לעיל. 48

שאר הפירושים לכעיות הנ"ל נאמרו ביחס לסוגיא שלנו והם עדיפים כי הם אינם מגיחים את הטקסט והם חקפים הן לגבי הגמרא והן לגבי המחזור.

3) הטישה אחרונים - טורי אבן, חיי אדם, 49 ערוך לנר, הרש"ש, זר' אברהם קורנמל 50
45. אמנם פסוק זה חסר בשני בי"י של הגמרא ואצל חמישה גאונים וראשונים (גירסא א') אבל אין צורך לסמוך על נוסחים אלה בענין זה. נ"י וכו' א"ה חז"י יד אשכנזיים שאולי הושפעו ממחזור ויטרי או שמא רק קיצרו נפסוק כדרך המעתיקים בכל מקום. כמו כן, הרמב"ם, והמאירי, ור"ח נוהגים לקצר פסוקים כאותו נפשם. והרמב"ם עצמו יוריה כי בסדר המפילה שלו הוא כן כולל את הפסוק "הי צבאות" בשופרות (ראה שה"ג של נוסחי המפילה, גירסא ד').

46. בער, עבודת ישראל, עמ' 404. והשוה אליעזר לוי, חזרת המפילה, ח"א, חשב"ז, עמ' 206.
47. בפירוש "עיון מפילה" שנתן סידור אוצר המפילות, עמ' 1080.
48. לחסר המבוסס על הזוהר ראה ר' יהיא צאלח, תכלאל עץ חיים, חלק שלישי, דף ע"ה ע"א למטה.

49. לעיל, הערה 39.

"יש מחזורין שכתוב בהן 'הי צבאות יגו עליהם' 40 וגו' ואין לומר כן. כי מה ענינין זה אצל שופרות פסוק הוא לעצמו - 'ותלו בשערות תימן' ואחריו כתיב 'והי צבאות יגו עליהם וגו'". ואם כדי להוסיף ברכה על הצבור אחר רודף לאומרו במפילה, חטוף גם אותו שלאחריו [פס' ט"ז] והוסיף ה' אליהם ביום ההוא כצאן עמל'ו אלא לא כל הימד להוסיף במקראות מדי חובת היום...".

הרן אהרן מלונגיל (פרובנס, המאה הי"ג-י"ד) כנראה שואב ממחז"ן ומכנהו "יש יך" ואף מזכיר את רבינו יונה (ספרד, המאה הי"ג): 41 "ויש מוחין מלומר 'הי ת יגו עליכס' 42 לפי שאין להוסיף בפסוקים רק לומר אותו שהו חובת היום וכו ה' יונה י"ל". בדם למרות רצונם של הראשונים הנ"ל לסחוק את הפסוק הבעייתי זיזו אין הצדקה לכך. עיון בש"ה מלמנו שהפסוק "הי צבאות יגו עליהם" נמצא הנוסחים של המחזור. ובעצם החכם היהידי שזכיר נוסח של המחזור בלי פסוק זה בעל מחזור ויטרי הנ"ל מלשונו "יש מחזורין" משמע שיש גם מחזורין בלי הפסוק צבאות". 43 אולם המילים "יש מחזורין" שכתוב בהן מופיעות רק בדפוס של מחז"ן וסע על כ"י מאוחר. בשלשה כתבי יד אחרים שבדקתי, ובראשם כ"י ששון 535 שנעתק ת פרוף' תא-שמע כעשרים שנה לאחר חיבור המחזור, 44 מילים אלה חסרות לגמרי עיקר מחז"ל "הי צבאות יגו עליהם מה ענינין זה אצל שופרות וגו'". ברור אם כן.

במחז"ן עמ' 371 כתוב "עלינו" אבל זה צ"ל "עליהם" כפי שמוכח מן ההמשך וכך באמת במחז"ן כ"י ששון 535 עמ' 304 (=קטלוג אהל דוד, כרך א', עמ' 309); ספורד 1100 דף 235; וכו' וודשה 240 (אין מספרים לדפים); וכך בסידור רש"י עמ' ולפי תא-שמע, מחז"ן, עמ' 81-89 סדור רש"י זהה למחז"ן הקצר והמקורי. לחסר שערות זאת ראה הערה 61-62 להלן.

ויתבר שאף רבינו יונה הושפע מדבני צרפת בענין זה כי בנעוריו למד באברו ון צרפת ובמנוספלייר בפרובנס. הציטוט נמצא באחרות חיים דף ק', ע"ג, סימן י"ב וורה מקוצרת בכל גו, מה' לכו"ב, תר"ך, דף כ"ט ע"ג למטה.
וכך גם בכל כו"ה השהו ל: "עליכס" בש"ה לגמרא וראה הסבר להלן, הערה 63.
ובנוסח המפילה שבמחז"ן הנודפס עמ' 387 מלים אלה חסרות, כנראה על פי הצעות. גם חסרות בנוסח המפילה בל"י רג"י של מחז"ן המונה עתה במחז"ן בנו יורק (לפי חו של גולדשמידט, מחקרי מפילה ופיוט, עמ' 78) וכך בכ"י ששון 535, עמ' 321.

כך שמעתי מפי פרוף' תא-שמע בפברואר 1984 ובינתיים הצעתו יצאה לאור במאמר ל' (לעיל, הערה 40). לשני כתבי האחרים ראה לעיל, הערה 40.

ובמדור רש"י כחוב בפעם השניה "ה' צבאות יגן עליהם ואלכלו וכבשו אנכי קלע". ואין תימה שסוף הפסוק חסר ברוב נוסחי הגמרא כי כידוע המעניקים והמדפיסים מרבים לקטוע פסוקים ואף אם עיקר הדושה קשור לסוף הפסוק. 54 לפי שיטת הורוויץ אפשר להסביר שהגירסא המקוצרת היא שנוכנסה למחזור וכעבור זמן הוסיפו את הבקשות השונות כגון "כך מגן וכו'" וכדומה.

5) אולם יש הסבר עוד יותר פשוט להופעת הפסוק "ה' צבאות יגן עליהם" בגמרא ובמחזור ולצורתו וקטועה. ידוע מכמה מקומות בספרות המלמוד 55 שבתקופת חז"ל חלוקת הפסוקים הייתה שונה מהחלוקה שלנו. יתכן מאד שבנימי המלמוד הביטוי "ה' צבאות יגן עליהם" היז' סופו של הפסוק "וה' אלהים בשופר יתקע וכו'". ויש ראייה לכך. בכי"ת החימני, כי"מ"ב הספוד, וכי"מ האשכנזי אין שום מילה קישור בין שני הפסוקים "אלא כחוב "וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן ה' צבאות יגן עליהם" 56 ברצף אחד (גירסא ב'). לא היה צורך במילות קישור כי מדובר בפסוק אחד לכך אין צורך לחפש הטבר עיוני ליציטוט שלפנינו בגמרא ובמחזור כפי שהרבה עשו, כי החסבר הנכונ: הוא טכני. בעל המלמוד (ובעקבותיו) בעל המחזור) ציטט עד המילה "עליהם" כי שם נגמור הפסוק בתנ"ך שלו. אולם רוב המעניקים והראשונים שעסקו בטורגייתו לא הבינו את הצירוף הזה של "פסוק י"ד עם "אצי מפסוק ט"ו שבתנ"כים שלהם - וכדברי בעל מחזור ויטרי (עמ' 371): "פסוק הוא לעצמו - והלך בסערות תימן" ואחריו כתיב "וה' צבאות יגן עליהם וגו'". לכן רוב המעניקים והראשונים הוסיפו מילה קישור בין "שני הפסוקים" כגון "וכתיב בתורה", "וסמיד ליה" "ורנאמר" (גירסאות ג'-ו') כדי לגשר בין "שני הפסוקים". רק כי"ב, וכי"מ שמו" על הגירסא המקורית.

54. ראה למשל את דברי מרגוליס, מגילה, עמ' 11 ואילך. לתוצאות של הנוהג הזה ראה מאמר היפה של ראובן מרגליות "ציוני הפסוקים במלמוד ובמדרש", סיני - ספר יובל, ירושלים, תשי"ח, עמ' 117-118.

55. ראה למשל קיזושוין ל, ע"א ומסורת הש"ס שם; מאיר איש שלום, "ספרות המלמוד והמדרש על דבר פסוקי המורה", הקדמ א' (חסי"ז-ט"ו), עמ' 119 ואילך; ע"כ 16, מ. גינסבורג, INTRODUCTION TO THE MASSORETICO-CRITICAL EDITION OF THE HEBREW BIBLE, LONDON 1897, PP. 68-70 AND ESP. N. 6 ON P. 70 ויש חופעה דומה בפירקין מסוגיא ח' C דף ע"א בענין הדין ל"א.

56. בכי"ת בטעות "עליוני".

סבירים את ענייניו בצורה דומה. הם טוענים שמפסוק י"ד כשלעצמו קשה להבין ובר פורענות של אומות העולם. לכן בעל הגמרא הוסיף את הפרזה "ה' צבאות יגן הם" - שאם היהודים זקוקים להגנה משמע שפסוק י"ד מתאר פורענות של אומות לס, 51 והרי לדוגמא דברי הרש"ש: "ולענין קושיית המורי אכן י"ל משום דאין רש במקרא דהחמקה היא לרעה לכן מביא הקרא שאחוריו דה' צבאות יגן עליהם" - צרכו להגנה מכלל דהוא לרעה". הסבר זה סביר למדי ומתאים לגירסות הדפוסים זה לפני חכמים אלה ("וכתיב ה' צבאות יגן עליהם") אבל נראה להלן שיש הסברים ויש יותר וגם גירסא סבירה יותר.

ר' שטעון איש הורוויץ העלה פתרון הרבה יותר פשוט. בפירושו לתניא רבתי 52 הוא :

"ובעיקר קושייתו [של בעל טורי אנו הנ"ל] דבפסוק 'וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן' לא נמצא שיז' רמז לפורענות של עכו"ם, לכך מביא הגמרא תחילת פסוק שלאחוריו 'וכתיב ה' צבאות יגן עליהם', והכוונה על מה שנאמר בסוף הפסוק 'ואכלו וכבשו אנכי קלע' והוא כינוי לתהיל אנטוויכוס שהם מלומדי קשה ולקלע באבן כדפי"ש שם [בבב"ה] והוא ברור בבירור הגמרא..."

5. פסוק ט"ו אינו נהיר כל צרכו אבל ברור שסופו עוסק בפורענות של אומות ס. ובאמת מצינו מספר אסמכתות לדברי ר' שמעון הורוויץ. בכי"ב מובא כאן כל ט"ו, ברי"ף כי"א כחוב "עליהם וגו'", ובעיקר ר"ד נאמר "ה' צבאות יגן עליהם גירסא מליאה יותר של הפסוק גם נרמזה ע"י מחזור ויטרי הנ"ל. 53 שם בגופו הפעמים שהפסוק נזכר כחוב "וגו'" ובמחזורי כ"י אוקטופוד 1100 זף בג' 235. בספר פירושים והארות למלמוד בבלי, למברג, תרמ"א (תשל"ח), עמ' 170.

בניגוד לאחריים, בעל טורי אנו מחפש ניגוד בין סובה לישראל ופורענות לאומות ע בכל הפסוקים הנזכרים בשורות 8-10 כי לדעתו אין להזכיר פורענות של גוים אם בפסוק איזו סובה לישראל. לגישה דומה ראה סודר ראב"ן, עמ' רי"ח = חיי עולם, פ. "פירוש רש"י באוצר המפילות, עמ' 1080.

ע"ל, הערה 39.
ע"ל בפנים ע"י הערה 40.

- 1) התוספת ו"כ"ן יג"ו עלינו" בכ"י"ט דומה לנוסח "כ"ן חג"ו עלינו" באנגליה ובפורבנס ו"ל"כ"ן יג"ו עלינו" בסדר רע"ג כ"י"א שהוא נוסח צרפתי.
- 2) הגירסא "עלינו" בכ"י"ט ועוד דומה גם לנוסחי התפילות האלה וגם לנוסחים אחרים. (2) "עליכם" בהרבה נוסחים והחוספת "ה' צ' יג"ו עליכם" בכ"י, 22 דומים לנוסח הספרד-איטלקי של המחזור "ה' צבאות יג"ו עליהם, ה' צבאות יג"ו עליכם וכו'".
- ברם אין להסיק מהשוואה זאת שכ"י"ט הוא כ"י צרפתי ושכ"י, ג' 22 הוא כ"י ספרדי וכדומה. שה"ג כאן רק מוכיחים שנוסח התפילה הזאת היה מאד גמיש ובכל מקום המעתיק הוסיף את הביטוי השגור בפיו.
- כדאי להדגיש שהכלכל השורר כאן במקרב נוסחי הגמרא גם בולט בקרב הפירושים הקדומים למחזור. כד למשל במחזור ויטרי הנ"ל⁶¹ כתוב ברפוס: "יש מחזורין שכתוב בהן 'ה' צבאות יג"ו עלינו וגו'... פסוק הוא לעצמו... ואחריו כתוב 'וה' צבאות יג"ו עליהם וגו'...". כלומר למרות שמדובר בפסוק מזכירה ולמרות שבמשפט השני כתוב כהורגו "עליהם" המעתיק בכל זאת החתכלל במחילה דבריו וכתב "עלינו" בהשפעת נוסח התפילה⁶² גם כ"יש מרחין" שהחובא לעיל⁶³ מצטטים את הפסוק המתחזור כאילו כתוב בו "עליכם". אין ספק שגם גירסא זאת נובעת מהחוספת במחזור - הפעם כנראה מהנוסח הספרדי. אומה טעות נפלה גם בפירוש התפילות והמכרות של ר' יהודה ב"ר יקר, רבו של הורמב"ן, שהי בפרובנס צדפת וספרד במאה ה"ג-י"ג.⁶⁴
61. לעיל, הערה 40.
62. אהה דבר קרה במדור ראב"ן בנוסח שנופס בספר חז"י עולם, עמ' 34.
63. לעיל, הערה 41.
64. בוקחי את שני כתי"י הקיימים: כ"י קמברידג 434 דף 201 וכו"י אוקספורד - ל"עליהם" בלי להעיר דבר וחצי דבר. ראוי לציין שכתה"י כמעט זהים ובדוא"י נובעים מאותו ענף כי הכתב של שניהם ספרדי וטיפוסי למאה ה"ו ובקטע זה יש טעות משותפת בשני כתי"י: "והלך בסעודת חיתון וגו' במערות...".

- נותר לנו לברר את שה"ג הרבים שממליים בסוף פסוק זה בכתבי היד והראשונים. י. מהגירסא "עליהם" שנמצאה במסורה אנו עדים גם לגירסאות "עלינו" ו"עליכם" הנוספות בסוף הפסוק. ממה נובענה כל השינויים האלה? עיין בתנ"ך של גיינצבורג וב- פ מגלה שאין שום שינויים במילה "עליהם" לא בכ"י ודפוסים ישנים של המסורה ולא נוסחים העתיקים של המקרא. אם כן מהו מקורם של כל השינויים האלה?
- י. שרנ"ג רובינביץ כבר כרוך לאמת בודק"ט אות ר'. הוא מגיב שם לגירסא "עלינו" י"מ:
- "רובמרא הוא כדפוס, אבל באמת שא"צ ליה [=הגירסא] 'עלינו' באו ונראה שהוסיפו (לגירסא דליתא וכתב"י) רק למפילה וכמו שאנו אומרים 'כו' תגין על עמד ישראל בשלמד'. וכן הוא בפסקי רשב"ץ: 57 ואומר אחריו 'ה' צבאות יג"ו עליהם, ה' צבאות יג"ו עלינו כו'".
- וילה "לפתילה" אינה ברורה די הצורך. 58 אבל כנראה רצונו לומר שהמעתיק של כ"י"מ, י. גרס "וכתיב" בגמרא, הוסיף את המשפט "ה' צבאות יג"ו עלינו" על פי התפילה⁵⁹ י. א. על פי המקרא. אם זאת כוונתו, אין ספק שהצדק אינו. לאמר: כל השינויים בגמרא גר אינם נובעים משינויי גירסא בתנ"ך או בגמרא אלא כל פעמים ציטט [אן ובלבל] מנוסח התפילה שידע בעל פה. זה יוצא בבירור מהשוואת שינויי הגירסא בגמרא ונוסחים השונים של תפילת שופרות. וזה לא קרה רק לגירסא דליתא וכתב"י כדכ"י ול דק"ט, אלא ברוב המקרים הדבר נעשה למרות שגורס "וכתיב" וכדומה בגמרא⁶⁰ ולו פירוט של חלק מהמזמורים כיון נוסחי התפילה לבין נוסחי הגמרא:
-
1. בעל דק"ט לא ידע שנוסח הורמב"ץ הוא בעיקרו נוסח ספרד ואיטליה במחזור. להטבר שני של הנוסח הספרדי ראה אבודרהם השלם, עמ' רע"ו.
 2. וזאת בעיה כללית אצל - ראה א. מ. הברמן אצל רובינוביץ, מאמר, עמ' רס"ט: שונן של רובינוביץ אינה מדויקת כלל. כמובן אין כוונתו או כוונתי ליזלזל בערכו וצום של דק"ט.
 3. מאידך, אולי רצונו לומר "לשם תפילה" או "במחור תפילה".
 4. לדוגמא בכ"י ג': רבי במחיה...עליכם: כה"פ: וכתב במחיה...עליכם: כה"ג ד"ב: כגון...עליכם: כה"ג כ"י: וכו'...עליכם: כה"ג כ"י, רא"ש, ושהח"ק: וסמיד ית...עליכם.

של הפעל "פקד" במובן של "זכר" צ"ל פקידה - פקידות. 66 ואכן מציינו את האורה "פקידה" בחוטפתא ר"ה במסור 67 ואת שתי הצורות בבבלי בפני מנאיה, אמוראיס, וסמס החלמות. 68. למה אם כן? בחוב כאן "פקדונות" הרי במקרא וכלל הספרות החלמותית זה השם הרגיל לחפץ שהופקד למשמרת בידי אדם. 69 אין ספק שהזכר נעשה כדי לשכר את האזן ולהאמימה לשם העצם "זכרונות" הטמון. הטמון "פקדונות" זכרונות" עדיף מהטמון "פקידות" - זכרונות". ובאמת, מצינו אותה חופעה גופה בחפלה יעלה ויבוא: "ויפקד ויזכר זכרוננו ופקדוננו ומקומם" זכרוננו ופקדוננו.

שורה 15] ולרבי [יוסי] נהי נמי דפקדונות [הרי הן] כזכרונות
 א) גירסת כ"ח בטענות יסודה ויש שתי הוכחות לכך:
 1) היא נמחרת ע"י כל שאר הנוסחים.

2) אם "פקדונות אינן כזכרונות" כדעת ר' יהודה אין טעם לחמשד המשפטו כיצד נוצר שיבוש זה? אולי באחד מאבותינו של כ"ח שורה זאת נחלקלה ע"י אשגוה

משורה 14 דהיינו: "ולרבי יהודה"ל נהי נמי דפקדונות אינן כזכרונות". הטופר של
 66. על הצורות "קטילה" "קטלון" בלשון חכמים ראה סגל, GRAMMAR עמ' 104-103,
 119-120 וסגל, דקדוק, עמ' 73-74, 83 ושים לב שהצורה "קטילה" הרבה יותר שכיחה
 "ואפשר ליצור שטות פעולה בצורה זו מכל פעל ופעל" (שם, עמ' 73).

67. ב"י, ל"ב, עמ' 319 אבל במובן של ציווי, ראוי להוסיף שם העצם "פקידה"
 במובן של בריקה נדה שפיתה מאד במשנה, בחוטפתא וכו'.

68. אנטונינוס ורבי (סנהדרין צ"ב - פעמיים): ריש לקיש (חעניה ה' ע"ב - ג'
 פעמיים): ר' אלעזר (ו"ה ע"א - פעמיים), סמס החלמות (ו"ה ע"ז ע"א). לדוגמאות
 מן המדרשים ראה בן-יהודה, עמ' 511.

69. כך מתברר מהקונטרס דודבי (סנהדרין צ"ב - פעמיים): ריש לקיש (חעניה ה' ע"ב - ג'
 ואמנם המאירי הרגיש בקושי זה. בביה הבחירה עמ' 108 הוא מוטר את תוכן החלכה הזאת
 כדלהלן: "לשון פקידה כגון 'פקוד פקודתי אחכ' הרי זו כזכרונות וכו'".

70. ראוי לציין שהטופר של כ"ח איננו היחיד שהחליט בין השמות ר' יוסי ור'
 יהודה במסוגליותו. בשורות 19-20 - דבר ר' יוסי, ר' יהודה אומר" - יש בלבול
 גדול בכ"י של רש"י. ב"ה רבי יהודה אומר" יש הגרסאות האלה: כ"י סמינר ופרמא
 (ענף אחד): ר' יוסי אום' וכו'. כ"י מינכן: ר' יוסי יהו וכו'. כ"י קמברידג': דר
 יוסי בר יהודה אומר וכו'. דפ' שונצינו: רבי יוסי בר יהודה אומר וכו'.
 רבינו בר עזרא לשורות אלה יש שיבוש: זכר ר' יוסי אום' וכו'.
 כמו כן ברשי' לשורות 21-22 ו"ה זכר ר' יוסי אום' וכו'. קמברידג', ופרמא
 של רש"י כתוב "ר' יוסי" במקום "ר' יהודה". וברבינו עזרא כתוב: "שמיס זכר ר' י'
 ור' יוסי בר יהודה אום' וכו'". והשוה את השיבושים האלה לשיבושים בברייטא
 והמבילה בירושלמי - לעיל במדור הפירוש, הערה 8.

בשני כתובי "ה' צבאות יגן עליכם" כז' וגו' ע"ש דכחוב 'כשופר יחקע... וכתוב
 בתורה י' צבאות יגן עליכם" כלומר המעשקים הכניסו "עליכם" הן לציטוט מתחפלה
 והן לציטוט מזכריה למרות שהגירסא הנכונה בשני המקומות הוא "עליהם"! בלי ספק הם
 החליטו: מהנוסח הספרי של התפילה "ה' צבאות יגן עליהם", ה' צבאות יגן עליכם
 וכו'.

לבסוף, יש לציין שמה שקרה אצלנו בגמרא קרא אף בכ"י של ויקרא רבה. בפרשה כ"ט,
 סימן י"ב (מהו מרגליות, עמ' חפ"ד) יש דרשה על בראשית כ"ב: "וירא והנה איל
 אתר נאתו בסנד בקרני". ר' לוי דורש ש"נאתו" מלמד "שחאיל נישח בחורש זה ונסנד
 בחורש אתר... אמ' לו: כך יהיו בניך נאתוין בעונותי... וסופו ליגאל בקרניו של איל
 הה"ד ירה' עליהם יראה ויצא כבדק וצו וה' אליהם בשופר יתקש והלך בסערות חיות".
 כאן מסתיימת הדרשה בכ"א, כ"ב, וכ"ש. אבל בכ"ל וכ"כ יש המשך:
 כ"ל: ה' צבאות יגן עליהם ה' צבאות יגן עליכם יגן עלינו
 כ"כ: ה' צבאות יגן עליכם ה' צבאות יגן עליהם ה' צבאות יגן עלינו

ברי שהמעשקים של כ"י אלה נגודר אתר תפילת שופרות הן בגלל הפסוק בזכריה והן
 בגלל נושא הדרשה. וכ"כ הטופר לא רק הוסיף את הבקשות מהתפילה אלא גם סידר את
 הסדר וכתב "עליכם...עליהם"
 מכל הדיון הנ"ל יוצא בעליל שהגירסא בכ"ח והדומים לו (גירסא ב') היא הגירסא
 המקורית של קטע זה - בלי מילות קישור כגון "וכתיב", בלי שיבוש במילה "עליהם",
 ובלי חוספת בגמרא מחוד נוסח התפילה.

שורות 13-14] פקדונות
 לפנינו דוגמה נוספת של הרגישות הסגנונית של חז"ל. 65 ע"פ הזקדוק הרגיל שם העצם
 לעוד דוגמאות ראה לעיל במדור זה שורה 1, בפנים ע"י הערה 13 וההפניות שם
 בהערה 15.

ורבי"י חיענייטס, בחיטון החופעה נובעת כנראה מהעובדה שבהרבה מקומות בחיטון היגו אח החולס כציריג⁷².

שורה 18] ושאן פחמי יולס

זהו ציטוט של החיילים כ"ד:ט". לכאורה אפשר לטעון שגירסא ב' "דהינשאן" נוצרה ע"י אשגורה מפס"ז⁷³. ברם לפי החני"ך של גינצבורג גירסא זאת נמצאת בפסוק ט' בכמה כ"י של המסורה, באוקולוס, בפשיטא, בשבעים, וברולונטה. יש איפוא להניח שכ"י ג' ורבינו עזרא באמת גרסו כך בפסוק ט'.

שורה 21] זמרו לאלהינו זמרו

כ"י ט' שורה כרגיל לכ"י ו' (גירסא ב') וגרסא ב' "לאלהים" נמצאת גם בכמה כ"י של המסורה. גם גירסא ג' - "לאלהינו" - מופיעה בכ"י של המסורה, בשבעים, וברולונטה (לפי גינצבורג ו-BHS). אולם יתכן ששתי גרסאות אלה נובעות מגרירה אתר "למלכינו" בהמשך הפסוק. מכל מקום, זאת דוגמא נוספת להשיבות של נוסחי הבבלי לחקר הנוסח המקראי.

שורה 21] זמרו לאלהינו זמרו למלכינו זמרו [כ"י מלך על כל הארץ אלהים זמרו משכיל]

במבט ראשוני הדעה נוחנת שהמסופר של כ"י ח' השמיט את פסוק ח' הדרשום בסוגריים ויש כמה סיבות להנחה זאת: א) כך דרכו בסוגיא זמרו⁷⁴ ב) פסוק ח' נמצא בכל שאר כתבי היד, במספחא, ואלו שלשה הראשונים הזורקים שורה זמרו. ג) לפי פירוש של רש"י אי אפשר להניח את המלוקת בין ר' יוסי ור' יהודה בלי פסוק ח'. רש"י מפרש שר' יהודה לא מחשיב את פסוק ז' "זמרו למלכינו" משום "זלא אמלכיה אלא על אומה אחת" אבל את פסוק ח' הוא מונה כי כחונג בו "כי מלך על כל הארץ אלהים זמרו משכיל".

72. מרדכי בן-אשר, "דקדוק הפועל הארמי במלחון פסוקות", לשוננו ל"ז (תשל"ל), עמ' 279; מארה עמ' 101-111 והספרות בהערה 397.

73. בכל הנוסחים מופי מכ"י ח' (כ"י ג' קרונו באותו מקום) "והנשאן" בפסוק ז' מצוטט בראש שורה 18.

74. ראה שורה 18 ושורה 23.

י"ח (אן אחד מאבוחיזי) הרגיש בטענת הראשונה והשמיט את המילה "יהודה" אבל הטענת זניה נשארה במקומה.

פעמיים בשורה זאת יש קירבה בין כ"י וכ"ל: ר"ר יוסי" במקום "ולר' יוסי" יוב הנוסחים: "הריהו" בחיבה אחת. לכאורה הפרט השני הוא צירוף מקרים בלבד אבל ירון שבשורה 13 כתוב בשניהם "הרי הו" בנפרד אולי פרט זה מהווה רמז נוסף לקירבה בין שני נוסחים אלה.⁷¹

בחיבה "נהי נתי" יש דוגמא מצויינת של קונפליציה אן הרכבה גירסאות. ברוב נוסחים כתוב "נהי נתי" (גירסא א') ובאחד כתוב "דאמי" (גירסא ב'). ר' גרשום כציריג או הכ"י שממנו הזפיס הרכיב את שתיהן ביחד ויצר את הכיטוי "דאמר נתי" (גירסא ג'). זאת גירסא מסורבלת ומסרת משמעות.

הה 16] והי פקו את שדה פקדון יחיד הוא' גיל בחומר סתמי, יש הרבה ש"ג בשורה זאת. אף על פי כן דומה שאפשר לשחזר את שמוח הגירסא ומחבר שגם פה יש דוגמא של קונפליציה. לכתיחה היר שתי גרסאות קריות: גירסא א'-ב' הכוללת את הפסוק, וגירסא ג' שמזכירה את הנושא בהבלעה: דון זשה וכ"י. בשני נוסחים - ג' & ל - הרכיבו את שתי הגרסאות ביחד ויצרו נפלציה מסורבלת (גירסא ד'). יש להוסיף טלפנינו הוכחה נוספת לעצמאותו של כ"י'. במקרה זה רק ריב"ב גרס כמותה.

ה 17] כיון דקאמי מינה רביס כרביס זמרי לפנינו החלוקה לענפים שדאינו כמה וכמה פעמים: ח-מב שדומים לר"ה: ג' ו-ס-ל מים לחמסי ספרד ופרובנס: ח-ו-א שדומים לרש"י. בשני כ"י - ח & ל - כתוב "דקאמי" (בנינוני יחיד) במקום "דקאחו" (בנינוני ס). יתכן שזאת טעות גרפית כרגיל בכ"י חיענייטס ובמחברה כתבי יד. מאידך, י מדובר בחילוף פונטי בין וי"ו ליי"ד כי יש חופעה כללית כזאת בה"פ כ"י לעוד דוגמאות של הקירבה בין נוסחים אלה עיין במבוא.

קארה, עמ' 15 ומלמד, מבוא לטכילמא דרשב"י, עמ' ל"ה-ל"ו.

